

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
EDUKOLOGIJOS FAKULTETAS
EDUKOLOGIJOS KATEDRA

Jūratė Terepaitė

Edukologijos magistrantūros
II kurso studentė

**TĖVŲ EMIGRACIJĄ PATYRUSIŲ VAIKŲ SOCIALIZACIJA JŲ GLOBOS,
PRIEŽIŪROS IR TEISIŲ APSAUGOS ASPEKTAIS**

Magistro darbas

Mokslinė vadovė:
doc. dr. A. Gumuliauskienė

Šiauliai, 2008

Darbas originalus Jūratė Terepaitė
(*studento parašas*)

TURINYS

<u>SANTRAUKA</u>	3
<u>SUMMARY</u>	4
<u>IVADAS</u>	5
<u>I. TĖVŲ EMIGRACIJĄ PATYRUSIŲ VAIKŲ SOCIALIZACIJOS YPATUMŲ TEORINIAI PAGRINDAI</u>	9
1.1. Socializacijos paauglystėje teoriniai-empiriniai modeliai	9
1.2. Šeima – esminis vaiko socializacijos veiksnys.....	11
1.3. Tėvų emigracija kaip viena iš vaiko patiriamų netekties formų.....	14
1.4. Emocinė tėvų emigraciją patyrusių vaikų elgesio reguliacija.....	18
<u>II. LAIKINOJI VAIKO GLOBA KAIP TEISINĖS NORMOS ĮGYVENDINIMO ALTERNATYVA</u>	21
<u>III. TĖVŲ EMIGRACIJĄ PATYRUSIŲ VAIKŲ SOCIALIZACIJOS JŲ GLOBOS, PRIEŽIŪROS IR TEISIŲ APSAUGOS ASPEKTAIS TYRIMO METODIKA</u>	25
3.1. Tyrimo paskirtis ir organizavimas.....	25
3.2. Tyrimo metodika ir kryptys.....	25
3.3. Tiriamųjų imties ir demografinės charakteristikos.....	26
<u>IV. TĖVŲ EMIGRACIJĄ PATYRUSIŲ VAIKŲ SOCIALIZACIJOS JŲ GLOBOS, PRIEŽIŪROS IR TEISIŲ APSAUGOS ASPEKTAIS TYRIMO DUOMENŲ ANALIZĖ</u>	28
4.1. Tėvų emigraciją patyrusių ir pilnose šeimose augančių vaikų požiūrio į šeimą ir save ypatumai.....	28
4.2. Tėvų emigraciją patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų socializacija elgesio aspektu.....	44
4.3. Ekspertų požiūrio į tėvų emigraciją patyrusių vaikų globą ir socialinės gerovės užtikrinimą analizė.....	46
<u>IŠVADOS</u>	49
<u>DISKUSIJA</u>	51
<u>LITERATŪRA</u>	53
<u>PRIEDAI</u>	58

SANTRAUKA

TĖVŲ EMIGRACIJĄ PATYRUSIŲ VAIKŲ SOCIALIZACIJA JŲ GLOBOS, PRIEŽIŪROS IR TEISIŲ APSAUGOS ASPEKTAIS

Jūratė Terepaitė

Emigracija iš Lietuvos neigiamai veikia ne tik šalies socialinę ir ūkio raidą, švietimo, darbo, sveikatos apsaugos ir kitų sričių padėtį, bet ir daro ypatingą žalą šeimoms bei vaikams, kurie dėl šių priežasčių gyvena atskirai. Vaikas turi teisę žinoti savo tėvus, būti auklėjamas ir aprūpinamas savo tėvų, bendrauti su jais. Tėvų emigracija yra didelis smūgis vaikui, perimant šeimos tradicijas, vertybes bei formuojant savo identitetą – savąjį *Aš*. Netekęs vieno iš tėvų vaikas netenka ir identifikacijos.

Magistro darbe kokybinės ir kiekybinės duomenų analizės pagrindu bandoma išryškinti šias tendencijas: a) būdingesnius emigraciją patyrusių vaikų socializacijos ypatumus jų elgesio lygmeniu, išreiškiančiu internalizuotų vertybių pobūdį; b) egzistuojančius ryškesnius elgesio skirtumus tarp tokių vaikų ir šios patirties neturinčių bendraamžių elgesio; c) galimus veiksnius, turinčius vienokios ar kitokios įtakos emigraciją patyrusių vaikų globos, priežiūros ir jų teisių apsaugos efektyvinimui.

Nustatyta, kad emigraciją patyrusių vaikų elgesys kai kuriais internalizuotų vertybių atvejais (atvirumo, savitvartos bei solidarumo) statistiškai reikšmingai skiriasi nuo pilnose šeimose augančių vienmečių elgesio, kurie savo elgesiu daugiau išreiškia atvirumo, tikėjimo kitais ir savimi, jautrumo bei pagarbos vertybes. Taip pat rasta, kad emigraciją patyrę vaikai kiek nepalankiau vertina savo namus, tėvus ir vertina pačią emigraciją nei šios netekties nepatyrę jų bendraamžiai.

Ekspertų požiūris parodė, kad emigracijos socialinės apraiškos vertinamos daugiau neigiamai, nes, be nuolatinio emocinio kontakto su tėvais bei jų priežiūros, vaikas socialiai yra apleidžiamas; gali patirti emocines, dvasines traumas, maištauti ar net agresyviai elgtis. Panašaus pobūdžio neigiamas požiūris į emigraciją atsiskleidė ir tėvų atsakomybės, emigraciją patyrusio vaiko sąlygų mokytis buvimo klausimais. Visa tai neretai neigiamai atsiliepia tokių vaikų socializavimuisi jų globos, priežiūros ir teisių apsaugos aspektais.

SUMMARY

THE SOCIALIZATION ASPECTS OF CHILDREN, WHO HAVE EXPERIENCED PARENTS' EMIGRATION, ON THE BASIS OF CARE, GUARDIANSHIP, AND RIGHTS PROTECTION

Jurate Terepaite

Emigrational processes from Lithuania negatively affect not only country's social and economic evolution. However, the condition of education, employment, health care, and other spheres are affected as well, especially having in mind families and children, who live separately because of emigration causes. Child has a right to know his/her parents, to be educated and nourished by the members of family, and also to communicate with parents. One of the parents emigration is quite an impact for a child, who puts much effort while internalizing family's traditions, values, and forming self identity, i.e. *self I*. By losing one of the parents, child loses his/her identity.

Thus in this Master research project, taking in account both *quantitative* and *qualitative* methods (based on triangulation principle), such issues were taken to solve: a) children, who have experienced parents' emigration, socialization peculiarities based on their behavior level that expresses internalized values; b) existing differences of such children – both experienced and non-experienced parents' emigration – behavior; c) possible factors that may have an influence for the effectiveness of those children care, guardianship, and their rights protection.

It was set that children, who have experienced parents' emigration, behavior in some cases statistically meaningful differ from those who do not have such an experience, e.g. having in mind such values as openness, self-control, and solidarity. Meanwhile children from the nuclear families much actively show their openness, self-confidence, sensitiveness, and respect of others. Also children from the emigrant families have much negative attitudes towards their home, parents, and emigration phenomenon in general.

While analyzing experts' attitudes towards emigration policy regulation as the main factor for the children's care, guardianship, and their rights protection, some negative aspects were revealed as well, i.e. *social consequences of emigration* – in most cases such children are left abandoned and do not form tight emotional relations with the rest of the family; they even might act antisocially, aggressively or rebel. *The responsibility of parents* who leave their child for someone to look after is also evaluated as pretty low by the experts, and *education equality issue* is not seen as even as for those children from the nuclear families.

IVADAS

Temos aktualumas ir iširtumas. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga ne vienerius metus inicijuoja problemos dėl vaiko atstovavimo, jo tėvams išvykus į užsienio valstybę, sprendimus. Taip pat atliekami tyrimai¹, norint išsiaiškinti tėvų emigraciją patyrusių vaikų globos, priežiūros ir apsaugos užtikrinimą (Šalaševičiūtė², 2007). JT Vaiko teisių konvencija, Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas bei kiti teisės aktai laiduoja kiekvieno vaiko³ teisę žinoti savo tėvus, gyventi kartu, būti auklėjamu ir aprūpinamu savo tėvų šeimoje, bendrauti su jais, išsaugoti savo identiškumą, įskaitant ir šeimos ryšius. Vaiko visapusiškam ir harmoningam vystymuisi reikalingas ne tik materialinis aprūpinimas, tinkamos gyvenimo sąlygos, tačiau ir nuolatinė tėvų globa bei priežiūra (Šalaševičiūtė, 2006). Tačiau šiuo metu daug tėvų vyksta į užsienio šalis uždarbiauti ar kitais tikslais, o vaikus palieka kitų žmonių globai, pvz., su artimaisiais, t. y. seneliais, kitais giminaičiais, draugais, o kartais ir visai be globos. Tėvų apsisprendimą vykti svetur lemia Lietuvoje vykstantys socialiniai, ekonominiai procesai (nedarbas, žemas darbo užmokestis ir kt.), kurie dažniausiai veikia kaip veiksniai, formuojantys emigracines nuostatas (Sipavičienė, 2006; Martinaitis, Žvalionytė, 2007).

Emigracija iš Lietuvos neigiamai veikia ne tik šalies socialinę ir ūkio raidą, švietimo, darbo, sveikatos apsaugos ir kitų sričių padėtį, bet ir daro ypatingą žalą šeimoms bei vaikams, kurie dėl šių priežasčių gyvena atskirai. Vaikas turi teisę pažinti savo tėvus, būti auklėjamas ir aprūpinamas savo tėvų šeimos, bendrauti su tėvais (Sipavičienė, 2006; Šalaševičiūtė, 2006). Tėvų emigracija yra didelis smūgis vaikui, perimant šeimos tradicijas, vertybes bei formuojant savo identitetą – savąjį Aš. Netekęs vieno iš tėvų vaikas netenka ir identifikacijos. Kaip rodo atlikti tyrimai, nepatenkinus savęs identifikavimo poreikio, sutrinka ir vertybių perimamumas, sudarantis vaiko socializacijos pamatą (Dovydaitytė, 2001; Juodaitytė, 2003; Giddens, 2005). Ne kartą daugeliui teko skaityti atskirus atvejus publicistiniuose straipsniuose (Kniežienė, 2008; Murauskaitė, 2008; Staponkus, 2008) apie tėvų emigraciją patyrusių vaikų problematiką.

Tokiu atveju kyla **mokslinė problema**: kokie yra būdingesni emigraciją patyrusių vaikų socializacijos ypatumai jų elgesio lygmeniu, išreiškiančiu internalizuotų vertybių pobūdį? Ar egzistuoja ryškesni elgesio skirtumai tarp tokių vaikų ir šios patirties neturinčių bendraamžių

¹ Dėl vaikų, kurių tėvai išvykę į užsienį, teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo, sprendžiant jų gyvenimo ir mokymosi klausimus. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/YBTRWOIU.DOC> [žiūrėta 2007-03-20]

² Šalaševičiūtė, R. LTV laida „Labas rytas“ (2007-03-22).

³ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau

elgesio? Kokie galimi veiksniai gali turėti vienokios ar kitokios įtakos emigraciją patyrusių vaikų globos, priežiūros ir jų teisių apsaugos efektyvumui?

Tyrimo objektas – tėvų emigraciją patyrusių 5–7 klasių mokinių socializacija elgesio lygmeniu ir veiksniai, turintys įtakos jų globos, priežiūros ir teisių apsaugos efektyvumui.

Hipotezė: tėvų emigraciją patyrusių 5–7 klasių mokinių socializacija labiausiai išryškėja per jų elgesio stabilumo parametras, atskleidžiantį tam tikrų internalizuotinių vertybių įsisavinimą. Tuo tarpu tokių vaikų globa, priežiūra ir teisių apsauga daugeliu atvejų yra sąlygojama jų požiūrio į tėvų emigraciją, pačių tėvų (globėjų) požiūrio į vaikų elgesio ypatumus bei ekspertų požiūrio į emigracijos fenomeną ir jo masto mažinimo galimybes.

Tyrimo tikslas – atskleisti ir išanalizuoti tėvų emigraciją patyrusių vaikų socializaciją jų globos, priežiūros ir teisių apsaugos aspektais.

Uždaviniai:

1. Pateikti tėvų emigracijos, kaip vienos iš patiriamų netekčių kategorijos, sampratą ir aptarti šios netekties ryšį su vaiko teisių apsaugos ir socializacijos galimybėmis.
2. Išsiaiškinti emigraciją patyrusių vaikų požiūrį į tėvų emigraciją; tėvų (globėjų) požiūrį į vaiko elgesį internalizuotinių vertybių lygmeniu bei ekspertų požiūrį į emigracijos fenomeną apskritai.
3. Parengti tyrimo instrumentą, leisiantį atskleisti tėvų emigraciją patyrusių vaikų teisių apsaugos bei jų įgyvendinamumo santykių spektrą.
4. Įvertinti emigraciją patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų mokymo(si) galimybių tapatumą.

Darbo metodologinis pagrindas remiasi šiomis teorinėmis nuostatomis:

Simboliniu interakcionizmu (Giddens, 2005; Leonavičius, Norkus, Tereškinas, 2005 ir kt.), kurio esminiai bruožai (simboliai, kalba, mąstymas, gestai ir kt.) leidžia išvelgti žmogaus socialinį elgesį lemiančius veiksniai; jų gyvenseną socialinėje grupėje bei kuriamus atitinkamus socialinius modelius. Šiame kontekste galima identifikuoti ir tėvų emigraciją patyrusių vaikų elgesį, jų požiūrį į susiklosčiusią situaciją šeimoje bei išgyvenamas emocijas.

Bihevioristinėmis nuostatomis (Skinner, 2006 ir kt.), atskleidžiančiomis individo elgesio išmokimą, t. y. vertinant žmogaus elgesį kaip determinuotą sistemą. Šioje teorijoje žmogaus elgesys negali būti paaiškintas vien intropsichinėmis jėgomis (instinktais, poreikiais ir pan.), nes jis daug kuo priklauso ir nuo asmenybinių veiksnių – mąstymo, pažintinių gebėjimų, o sykiu ir nuo aplinkos poveikio. Tokiu būdu ši teorija tampa fundamentiniu pagrindu, analizuojant emigraciją patyrusių vaikų elgesio tam tikras apraiškas.

Humanistine psichologija (Rogers, 2005 ir kt.), teigiančia, kad pats žmogus nustato ir vykdo tuos pokyčius, kurie jam atrodo reikšmingi, nes tik jis pats gali suvokti savo problemas ir jas išspręsti. Humanistinė žmogaus prigimties teorija žmogų laiko savarankiška, iniciatyvia, motyvuota, norinčia spręsti savo problemas ir tobulėti būtybe.

Tyrimo metodai:

Teoriniai: pedagoginės, psichologinės, sociologinės ir filosofinės literatūros bei teisinių aktų ir dokumentų analizė, sintezė, vertinimas, interpretavimas bei lyginimas.

Empiriniai: *elgesio aprašas* tėvams (globėjams), padėjęs išsiaiškinti būdingesnius tiek emigraciją patyrusių, tiek jos nepatyrusių vaikų internalizuotų vertybių bruožus, pasireiškiančius elgesyje; *ekspertų apklausa*, leidusi įvertinti emigraciją patyrusių vaikų globos ir rūpybos ypatumus; *nebaigtų sakinių metodas* su 5–7 klasių mokiniais, suteikęs galimybę atskleisti jų požiūrį į savo namus ir mokyklą, taip pat į emigracijos fenomeną, savo tėvų išvykimo svetur priežastis ir galimas emigracijos mažinimo galimybes bei jų išgyvenamų emocijų pobūdį.

Statistiniai: statistinė duomenų analizė buvo atlikta, taikant matematinės statistikos kompiuterinę MS SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*, angl.) 16.0 programos versiją ir dažnių pasiskirstymą, Pearson Chi kvadrato kriterijų, Spearman rho koreliacijos koeficientą bei Fisher Exact testą, skirtą mažoms tiriamųjų imtims. Gauti statistiškai patikimi ir teoriškai interpretuoti rezultatai.

Tyrimo organizavimas ir imtis: apklausoje dalyvavo kelios respondentų grupės – tėvai (globėjai) (N = 22) bei 5–7 klasių mokiniai (emigraciją patyrę – N = 14, pilnose šeimose augantys – N = 8), besimokantys keturiose Šiaulių miesto vidurinėse mokyklose. Taip pat apklausti ir ekspertai, dirbantys įvairiose Lietuvos savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybose/skyriuose (N = 15).

Tyrimas buvo organizuotas *trimis etapais*:

2006 m. 10 mėn.–2008 m. 05 mėn. analizuota filosofinė, psichologinė, sociologinė ir pedagoginė literatūra; ieškota medžiagos internetinėse svetainėse. Tai leido suformuluoti darbo temą, tyrimo hipotezę, išskirti objektą, suformuluoti tikslą bei uždavinius.

Siekiant sukurti tyrimo instrumentą, kurio pagalba būtų galima atskleisti vaikų požiūrį į šeimą ir save, 2007 m. 12 mėn. atliktas *pilotinis tyrimas* su 5–7 klasių mokiniais, panaudojant nebaigtų sakinių metodą.

2008 m. 01–02 mėn. parengtas tyrimo instrumentas, padėjęs išanalizuoti emigraciją patyrusių vaikų globos, priežiūros ir teisių apsaugos problematiką Lietuvoje.

2008 m. 03–05mėn. atlikta duomenų kokybinė ir kiekybinė analizė, suformuluotos išvados bei parengtos rekomendacijos.

Darbo aprobacija

Atlikti tyrimai publikuoti šiuose mokslo leidiniuose:

Terepaitė, J., Butvilas, T. (2008). *Emigracijos Lietuvoje socioedukaciniai aspektai: paliktų vaikų asmenybinės charakteristikos*. Jaunųjų mokslininkų darbai. (Priimta spaudai)

Terepaitė, J., Butvilas, T. (2008). Apie kai kuriuos emigraciją patyrusių vaikų būdingesnius elgesio bruožus. Dialogas. (Priimta spaudai)

Svarbiausi tyrimo rezultatai ir socialinės aktualijos pristatyti šiose respublikinėse mokslinėse konferencijose:

J. Terepaitė (2008). Tėvų emigraciją patyrusių vaikų globos, priežiūros ir teisių apsaugos problematika // Studentų mokslinių darbų konferencija, 2008 m. balandžio 30 d., Šiaulių universitetas.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, 4 skyriai, išvados, diskusija, literatūros sąrašas ir 9 priedai. Darbe pateikiama 14 lentelių ir 1 paveikslas.

I. TĖVŲ EMIGRACIJĄ PATYRUSIŲ VAIKŲ SOCIALIZACIJOS YPATUMŲ TEORINIAI PAGRINDAI

1.1. Socializacijos paauglystėje teoriniai-empiriniai modeliai

Socializacija, anot L. Broom ir kt. (1992) – visą gyvenimą besitęsiantis procesas, kurio metu vaikas tampa socialine būtybe, galinčia prisitaikyti prie naujų situacijų įvairiais gyvenimo periodais.

Socializacija yra visuomeniškai vertingos asmenybės formavimas kryptingu ugdymu ir aplinkos veiksniais, socialinės patirties perėmimas ir aktyvus jos atgaminimas individo veiklos ir bendravimo procese (Psichologijos žodynas, 1993; Jovaiša, 2007). A. Juodaitytė (2003) socializaciją apibūdina kaip ilgalaikį ir daugkartinį procesą, kurio metu individas įsijungia į visuomenę, jos struktūrinius padalinius (socialines grupes ir bendrijas, institutus, organizacijas), perima jų sukauptą patirtį, socialines vertybes ir normas, formuoja socialiai reikšmingus asmenybės bruožus.

Pasak I. Leliūgienės (1997) socializacija – individo tapimas visuomeniniu žmogumi, asmenybe. Jos esmė ta, kad ji formuoja žmogų kaip visuomenės, kuriai jis priklauso, narį. Ilgainiui supratimas apie visuomenės nario statusą keitėsi. Šiandieninė visuomenė stengiasi formuoti žmogų, atitinkantį visuomenės socialinius, kultūrinius, etninius ir kt. idealus. Žmogus virsta visuomenės nariu būdamas ne tik socializacijos objektu, bet ir subjektu. Kaip subjektas, žmogus stengiasi ne tik perimti socialines ir kultūrinės vertybes, bet ir save realizuoti visuomenėje.

Anot A. Giddens (2005), socializacija – pagrindinis kanalas kultūrą perduoti iš kartos į kartą, procesas, kurio metu vaikai suvokia socialines normas bei vertybes ir įgyja ypatingą savimonės identiteto pojūtį.

Taigi socializacija gali būti apibūdinama kaip socialinis asmenybės tapsmo procesas, kurio pagrindą sudaro vertybių, normų, nuostatų bei elgesio pavyzdžių, būdingų tai ar kitai visuomenei, socialinei bendrijai ar grupei perėmimas asmenybės veiklos ir bendravimo metu. Todėl socializaciją galima laikyti visą gyvenimą trunkančiu procesu, kurio metu žmogaus elgseną nuolatos formuoja socialinės sąveikos. Tai tarsi asmenybės integracija visuomenėje, kurioje asmuo įsisavina jos patirtį, kultūrą, vertybių sistemą ir net kai kuriuos elgesio modelius.

L. Broom ir kt. (1992) išskiria vaikų socializacijos tipus visuomenėje – „slopinant“ ir „dalyvaujant“ bei aiškina jų kilmę. Jų atsiradimą grindžia skirtingomis tėvų ar kitų suaugusių žmonių pažiūromis į vaiką kaip individualybę ir asmenybę (1 lentelė).

Socializacijos tipai

Slopinant	Dalyvaujant
Bausmė už blogą elgesį Materialiniai apdovanojimai ir bausmės Vaiko paklusnumas Bendravimas be žodžių Socializacija pagrindinį vaidmenį skirianti suaugusiam Vaiko pastebėjimas ko nori suaugęs žmogus	Atsidėjimas už gerą elgesį Simboliniai apdovanojimai ir bausmės Vaiko savarankiškumas Žodinis bendravimas Saocializacija pagrindinį vaidmenį skiria vaikui Suaugusiojo pastebėjimas ko nori vaikas

Šaltinis: Broom, L., Bonjean, Ch. M., Broom, H. (1992). *Sociologija. Esminiai tekstai ir pavyzdžiai. Kaunas. P. 84.*

L. Broom ir kt. (1992) socializacijos vaikystėje tipus paaiškina taip: „Socializacija „dalyvaujant“ atsidėja už gerą elgesį, socializacija „slopinant“ pabrėžia paklusnumą, pagarbą autoritetui ir išorinę kontrolę. Socializacija „dalyvaujant“ suteikia vaikui laisvę išbandyti įvairiausias dalykus ir iširti pasaulį pačiam. Suaugusiųjų priežiūra yra bendra, įvedant į aplinką, kuri yra saugi ir stimuliuojanti. Tėvas ar mama dalyvauja atsižvelgiant į vaiko poreikį, o ne kontroliuoja jo elgesį“. Minėtas autorius taip pat aptaria suaugusiųjų kontrolės ir sąveikos su vaiku ypatybes, vienos ir kitos socializacijos atveju. Visus prioritetus autorius skiria antrojo pobūdžio socializacijos tipui, kuomet vaikui sudaromos sąlygos savarankiškai sąveikauti su gyvenimo tikrove. Suaugęs žmogus yra vaiko sėkmės ir saugumo garantas, visokeriopai palaikantis vaiko ieškojimus ir bandymus.

A. Giddens (2005) socializacijos procesą skirsto į du etapus: *pirminė socializacija* apima kūdikystę bei vaikystę ir yra intensyviausias kultūros mokymosi laikotarpis. Kitaip tariant – perėmimas žinių ir įgūdžių, būtinų kasdienio gyvenimo rutinoje. Būtent tuomet vaikai mokosi kalbos ir pamatinių elgsenos modelių, sudarančių tolesnio mokymosi pagrindą. Šiame etape svarbiausias socializacijos veiksnys yra šeima ir *antrinė socializacija*, kuri vyksta vėlesniais vaikystės, taip pat brendimo metais. Šiuo tarpsniu dalį atsakomybės iš šeimos perima kiti socializacijos institutai. Mokykla, amžiaus grupės, organizacijos, žiniasklaida ir galiausiai darbovietė yra individus socializuojantys veiksniai. Socialinės sąveikos šiuose kontekstuose padeda žmonėms perimti vertybes, normas ir įsitikinimus, sudarančius jų kultūros modelius.

Pirminė socializacija yra galima tik tada, kai asmuo turi visavertę šeimą ir kai socializacijos procese gali dalyvauti kiti socializacijos institutai, kurių dėka asmuo tampa visaverčiu visuomenės nariu, t. y. ikimokyklinės institucijos, mokykla, neformaliojo ugdymo institucijos, nevyriausybinės organizacijos ir kt. Tuo tarpu *antrinė socializacija* yra mažiau susijusi su socializacijos institutais, nes suaugęs žmogus pats gali rinktis.

Pasak J. Vaitkevičienės (2005), žmogaus socializacija vyksta jam patekus į įvairias aplinkybes arba socializacijos veiksnus (agentus):

Makroveiksniai (kosmosas, planetos, šalis, visuomenė);

Mezoveiksniai (miestas, gyvenvietė, kaimas);

Mikroveiksniai (šeima, bendraamžiai ir t. t.).

Anot. J. Guščinskienės (2001), socializacijos agentas – konkretūs žmonės, kurie atsako už kultūrinių normų mokymą ir socialinių vaidmenų įsisavinimą. Jie gali būti pirminiai (tėvai, broliai, seserys, seneliai, senelės, artimi ir tolimi giminės, šeimos draugai, bendraamžiai, mokytojai, treneriai, gydytojai ir t. t.) arba antriniai (mokyklos, universiteto įstaigos, radijo, televizijos ir kt. administracijos atstovai).

A. Žemaitaitis (2006) išskiria šiuos socializacijos veiksnus (agentus): asmenys, grupės, organizacijos, institucijos (šeima, mokykla, bendraamžių grupės, žiniasklaida, religija, darbovietė ir t.t.), kurie veikia socializacijos procesą. Pasak G. Kvieskienės (2005), socializacijos veiksmų pobūdį lemia auklėjimas, mokymas, individualios asmenybės savybės, aplinkos poveikis.

Svarbiausias socializacijos agentas yra šeima – tai reikšmingiausia mikroaplinka, kurioje formuojasi asmenybės pagrindai, kur atliekamos svarbiausios funkcijos: ugdomoji, rekreacinė (fizinė, materialinė, moralinė, psichologinė, savitarpio pagalbos, laisvalaikio organizavimo), komunikacinė ir kt. (Leliūgienė, 1997).

1.2. Šeima – esminis vaiko socializacijos veiksnys

L. Broom ir kt. (1992) teigimu, šeima yra unikali socialinė institucija, nes, visų pirma, čia pratęsiama gyvybė, individas tampa tam tikros socialinės grupės nariu ir rengiamas gyvenimui už šios pirminės grupės ribų. Kitaip tariant, šeima yra socialinio gyvenimo centras, siejantis individą su kitomis socialinėmis institucijomis ir organizacijomis, t. y. mokykla, bažnyčia, ekonomika ir tauta (Kvieskienė, 2005).

Anot K. Miškinio (2003), šeima – labai svarbus veiksnys, formuojantis vaiko asmenybę. Svarbu, kad joje viešpatautų susiklausymas, harmonija, pagalba vienas kitam, rūpestis ir kitos moralinės ir dvasinės vertybės, siejančios vaikuose žmogiškąsias savybes. Tinkamai auklėdami vaikus, tėvai išugdo jų darbštumą, sąžiningumą, savarankiškumą, gerumą, empatiją, mokėjimą užjausti ir daugelį kitų vertingų asmenybės bruožų.

V. Indrašienės (2004) aiškinimu, šeima – žmonių bendruomenė, kuri turi savo pareigas ir atsakomybę. Ji, kaip bendruomenė, atlieka funkcijas, apimančias visas gyvenimo sritis, o to negali

jokia kita visuomenės struktūra. Šeima yra svarbiausia emocinio ir materialinio rėmimo institucija, jos narių augimo ir gerovės garantas. Nuo pirmųjų vaiko gyvenimo dienų jo asmenybės tapsmą lemia santykiai šeimoje. Anot I. Leliūgienės (2003), būtent šeimoje suteikiami pirmieji dorovingumo pagrindai, formuojasi pagrindinės elgesio normos, atsiveria žmogaus vidinis pasaulis bei individualios asmens savybės. Šeima įtakoja ne tik asmenybės formavimąsi, bet ir žmogaus savęs vertinimą, pasitikėjimą, taip pat stimuliuoja jo kūrybinį bei socialinį aktyvumą, t. y. šeima prisiima atsakomybę už vaiko globą, discipliną, auklėjimą ir vertybių perdavimą.

G. Sakalauskas (2000) teigia, kad nuo pat pirmųjų kūdikio gyvenimo akimirų prasideda jo socializacijos procesas, kurį galima apibūdinti kaip egzistuojančių elgesio normų ir vertybių sistemų, socialinių vaidmenų interiorizavimą, socialinės patirties perėmimą bei atgaminimą asmenybės veiklos ir bendravimo metu. Vaikų socializacijoje ir auklėjime lemiamą vaidmenį vaidina tėvai, nes šeima yra tobuliausias vaiko auginimo ir auklėjimo institutas, kuriame auklėjimas yra nenutrūkstamas ir nuolat koreguojamas. Tėvų tarpusavio santykiai, požiūris į gyvenimą, darbą, save yra nepakeičiama terpė vaikams socializuoti ir auklėti (Miškinis, 2002).

Šeimos įtaka vaiko asmenybei siejama su šeimos gyvenimo organizavimu, šeimos gyvenimo stiliumi, kurį sudaro socialinės nuostatos ir šeimos vertybių sistema, santykiai su aplinkiniais žmonėmis ir tarpusavio santykiai. Sociologo R. Grigo (1998) nuomone, šeima efektyviau, raiškiau nei bet kuri kita visuomenės institucija perteikia ir individualizuoja reikšmingiausias žmogaus brendimui kultūrinio, dvasinio palikimo vertybes ir normas. Kūdikystės, vaikystės metais šeima visiškai kontroliuoja vaiko elgesį, suteikia jam būtiną normatyvinį pobūdį. Per jos vertybių „rėtį“ tarsi persijojama, pervertinama iš išorinio pasaulio ateinanti informacija. Ir tik tokia ji įsitvirtina pašamonėje. Tik tuo iš esmės galima paaiškinti, kodėl vaikystės metais susiformavusios vertybės tarsi vėl atgyja tais atvejais, kada žmogus akis į akį susiduria su gyvenimo aplinkybėmis.

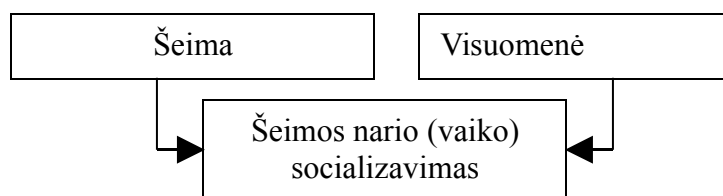
Kadangi pačią reikšmingiausią vaiko aplinkos dalį sudaro tėvai, vaiko asmenybės vystymasis didele dalimi priklauso nuo jų. J. Pikūno (1994) teigimu, vienas svarbiausių reikalavimų motinai ir tėvui yra kuo didesnis jų fizinis ir ypač psichinis jautrumas vaiko poreikiams. Tėvai turi rodyti savo vaikams besąlyginę meilę ir stiprų prisirišimą. Motina paprastai tampa vaiko vystymąsi labiausiai veikiančiu asmeniu, todėl jis lengviau prie jos prisiriša ilgalaikiu ryšiu. Kadangi vis daugiau motinų dirba, vaikai pakliūva į platesnį socializacijos ratą. Samdytos auklės, kiti šeimos nariai ar kaimynai dalyvauja prižiūrint vaiką. Bet net ir tais atvejais, kuomet kiti nuolat rūpinasi vaiku, tėvai vis tiek daro svarbiausią įtaką ankstyvajai vaiko socializacijai.

Tėvų ir vaikų santykiai reiškia labai daug, ypač vaiko emociniam vystymuisi, nes žmogaus sugebėjimas išreikšti jausmus ir emocijas užima išskirtinę vietą socializacijoje. L. Broom ir kt.

(1992) teigia, kad emocija yra ta šerdis, aplink kurią vystosi asmenybė ir socialiniai ryšiai. Bet kuri socialinė sąveika gali prisidėti prie socializacijos, tačiau tos sąveikos, kurios reikalauja emocijų, palieka žmogui gilesnį išpūdį ir turi įtakos asmenybės formavimuisi.

Teigiami jausmai įgyjami ankstyvoje vaikystėje. Svarbiausi iš jų – prierašumo jausmas, kadangi kūdikis, pradėjęs antrąjį pirmųjų gyvenimo metų pusmetį, stipriai prisiriša prie juo besirūpinančių žmonių (motinos, tėvo, kitų artimųjų) ir jų supančių daiktų. R. Žukauskienė (2002) teigia, kad prierašumo jausmas yra savotiška meilės forma. Žmonės, kurie jaučia prierašumą vienas kitam, stengiasi būti arti vienas kito, dažnai bendrauti. Vaikas savo prierašumą išreiškia siekdamas artumo: jis nori būti greta, seka iš paskos, kabinasi už motinos ar tėvo drabužių ir t. t. Prierašumo jausmui formuotis ypač svarbus didelis jautrumas vaiko poreikiams ir sugebėjimas juos patenkinti.

J. Pikūnas (1994) teigia, kad kai šeimoje per mažai meilės ir priėmimo, tada vaikas negali rasti sričių, kur jis galėtų sėkmingai veikti. Tai jam labai kenkia: sukelia pyktį, kaltės jausmą, o gal ir baimę, ir netikrumą. Jei vaikas pasidaro nedrąsus, jame išivyrėja baimė, sumažėja pasitikėjimas savimi. Vaiko savivertė iš esmės priklauso nuo jo priimtumo tėvams, nuo aiškiai nustatytų elgsenos apribojimų bei jo turimos laisvės jam nustatytose ribose ir nuo jo, kaip asmens, gerbimo. J. Vaitkevičius (1999) ypatingą dėmesį skiria socializacijos funkcijai šeimoje (žr. 1 pav.).

1 pav. Šeimos ir visuomenės poveikis vaiko socializavimui (Vaitkevičius, 1999)

Iš paveikslo matyti, jog vaiko socializacijai poveikį daro du svarbūs veiksniai: šeima ir visuomenė. Šeima užima svarbią vietą ugdant ir socializuojant asmenybę, nes būtent šeima tiesiogiai veikia vaiką, visose gyvenimo srityse. Tik tuomet, kai vaikas išeina už šeimos ribų ir pradeda lankyti kitas ugdymo įstaigas sustiprėja kitų institutų įtaka jo socializacijai.

D. Snieškienės (1998) nuomone, individas ir aplinka yra svarbiausi socializacijos proceso elementai. Šeima yra sistema, dažnai piešiama kaip mikrokosmosas didesnėje socialinėje sistemoje. Dauguma vaikų socializacijos klausimų yra pagrįsti problemų sprendimu šeimoje. Autorė išskiria pagrindines dimensijas, svarbias vaikų socializacijai:

1. *Šeimos ištekliai* (materialūs, žmogiškieji), t. y. pajamos, gyvenamojo būsto atitikimas ir saugumas; galimybės gauti materialinių gėrybių, prieinamų išteklių valdymas (laikas, pinigai) sveikatos apsauga ir kitų institucinių išteklių pasiekiamumas; visų paslaugų garantija ir t. t.
2. *Šeimos sudėtis ir struktūra*. Čia turima omenyje šeimos dydis, t. y. jos narių skaičius, giminių dažnis ir jo įtaka šeimos narių tarpusavio bendravimui. Čia taip pat svarbu vaidmenys, autoritetas, galia ir ritualai.
3. *Šeimos bendravimas*. Pastarasis turi ypatingą reikšmę vaiko socializacijai. Čia labai svarbus tėvo–motinos, tėvų–vaikų, brolių–seserų bendravimas, jo būdai, kuriais pasikeičiama tarpusavyje, fizinis, verbalinis ir emocinis pasikeitimų pasiskirstymas, kontrolė, bei modeliai.

1.3. Tėvų emigracija kaip viena iš vaiko patiriamų netekties formų

Emigracija (lot. *emigratio* – išsikėlimas) – asmens ar jų grupės persikėlimas iš vienos valstybės į kitą dėl ekonominių, politinių, religinių ar asmeninių priežasčių. *Emigrantu* yra vadinamas asmuo, išvykęs iš Lietuvos Respublikos ir ketinantis apsigyventi nuolat ar ilgesniam negu 6 mėn. laikotarpiui kitoje šalyje (įskaitant užsienietį, kurio laikino leidimo gyventi, išduoto vieneriems metams ar ilgesniam laikotarpiui, galiojimo laikas pasibaigė ir nebuvo išduotas naujas dokumentas) (Tarptautinių žodžių žodynas, 2002).

Apie emigraciją šiandien diskutuoja visi – ir tie, kurie dar neišvažiavo, ir tie, kurie nesiruošia emigruoti, ir tie, kurie jau paliko Lietuvą – laikinai ar visam laikui. Emigracija yra vienas pagrindinių veiksnių, nulemiančių valstybės gyventojų skaičiaus pokyčius. Tai įvairialypis reiškinys, kurio priežastys gali būti skirtingos – ekonominės, politinės, socialinės ar asmeninės; tai žmonių teisė į laisvę siekti, pažinti, tobulintis, ieškoti naujų galimybių ar paprasčiausiai siekti žmogiškosios laimės svetur. Emigracija gali būti naudinga valstybės ekonomikai, kai valstybėje ypač didelis gyventojų skaičius, kai nepakanka gamtinių išteklių, darbo vietų. Tačiau pasigirsta nuomonių, kad emigracija Lietuvai yra didžiausia nekarinė grėsmė, t. y. šis reiškinys gali būti žalingas, kai valstybė netenka reikiamos darbo jėgos (emigruoja ekonomiškai aktyvūs gyventojai). Jau dabar trūksta darbuotojų ligoninėse ir statybose, mokslo institutuose ir parduotuvėse. Kitas pavojus – Lietuvos gyventojų senėjimas, ir, ilgainiui, grėsmė tautai išnykti (Makauskienė, 2005; Sipavičienė, 2006; Martinaitis ir Žvalionytė, 2007).

Už Lietuvos ribų gyvena apie pusantro milijono žmonių, laikančių save lietuviais ar turinčių šaknų Lietuvoje. Ž. Makauskienė (2005) remdamasi E. Putrimu, teigia, kad dabartinės emigracijos

banga yra pati didžiausia iš visų migracinių bangų. Lietuvoje mažėja gyventojų, daugėja savivžudybių, visuomenė sensta, o užsienio lietuvių bendruomenės gausėja ir jaunėja – jų amžiaus vidurkis – nuo 18 iki 35 metų.

Anot M. Adomėno (2005), emigracijos procesas vyko gan pastoviai nuo devyniasdešimtųjų metų. Pastaraisiais metais keičiasi tik tai, kad vis dažniau Lietuvą palieka aukštos kvalifikacijos specialistai. Šitie žmonės, skirtingai nuo pirmosios bangos emigrantų, nevažiuoja į užsienį aklai, į nežinią; jie pasirenka sąlygas, kurias jiems sudaro Europos Sąjungos šalys senbuvės. <...> Kai kuriuose mažesniuose miesteliuose vieninteliai inteligentai yra mokytojai. Ir jiems yra vis sunkiau, nes aplink darosi tuštuma. Kitas faktorius, kurio mes nelabai įsisąmoniname, yra tas, kad labai didelė dalis Lietuvos vaikų dabar yra netekę vieno ar abiejų tėvų.

Įvairiuose dokumentuose dažniausiai pateikiamas imigrantų skaičius į kiekvieną iš ES valstybių, bet migracijos srautų šaltiniai paprastai nenurodomi. Tačiau, remiantis A. Sipavičienės ir kt. (2006) atliktų tyrimų duomenimis, galima teigti, kad 1990–2005 m. iš Lietuvos emigravo 334 tūkst. žmonių (vidutiniškai 21 tūkst. per metus), t. y. apie 13 proc. darbingo amžiaus žmonių. Tuo tarpu 1990–2000 m. daugiau nei 60 proc. emigracijos sudarė nedeklaruoti išvykimai (koks dabar šis rodiklis – neaišku).

Kaip žinia, kalbant apie migracijos fenomeną apskritai, žmonių laisvas judėjimas iš vienos šalies į kitą dėl tam tikrų priežasčių yra žinomas jau seniai ir šis procesas netgi laikomas vienu iš valstybių ekonomikos augimo teigiamų veiksnių (Ducasse-Rogier, 2001; *Immigration Law and Human Rights in the Baltic States*, 2002). Tačiau, turint omenyje pastarojo dešimtmečio piliečių migracijos tendencijas, tai procesas, anaipol nerodantis šalies ekonominio gerbūvio, bet priešingai – desperatišką siekį kitoje šalyje užsidirbti daugiau ir gyventi geriau (kartais netgi nepaisant asmeninių šeimos interesų pastovių ir tvirtų tarpusavio santykių išlaikymo prasme). V. Kanopienės (2006), S. Mikulionienės (2006), A. Kazlauskienės (2006) bei kitų tyrėjų darbuose apie migracijos priežastis išskiriami šie pagrindiniai traukos į kitą šalį veiksniai: darbas, studijos, emigracija, santuoka, svečiavimasis.

Akivaizdu, kad daugiausiai mūsų tautiečių išvyksta dėl taip vadinamų investicijų į *ekonomini*, *žmogiškąjį* ir *socialinį* kapitalą, t. y. dėl geresnių darbo sąlygų ir didesnio uždarbio; dėl studijų bei tarptautiniu mastu pripažįstamų diplomų; taip pat dėl galimo asmenybės tobulėjimo – geresnių užsienio kalbos žinių, komunikacinių įgūdžių plėtotės, akiračio ir socialinio tinklo praplėtimo bei dėl profesinės patirties įgijimo (Sipavičienė, 1996, 2006 ir kt.). V. Kanopienė, S. Mikulionienė (2006) pastebi, kad emigrantai susiduria ir su daugeliu buvimo kitoje šalyje problemų, kurios išties apsunkina socialinį šių žmonių aktyvumą bei pilnavertiškumą. Menkas (kartais ir visiškai) kalbos

neišmanymas, tam tikros biurokratinės kliūtys, sprendžiant būsto paieškos, dokumentų tvarkymo, sąskaitų atidarymo ir kt. klausimus, bendravimo su vietiniais gyventojais ir jų sociokultūrinio konteksto pilnutinio pažinimo stokos problemiškas bei daugelis kitų neigiamų darbo aspektų (viršvalandžiai ir kt.), apsunkina ne tik išvykusiųjų socialinių-fizinių poreikių tenkinimą, bet ir turi neigiamos įtakos santykiuose su artimaisiais, likusiais Lietuvoje (Butvilas, 2007a).

Nemažai problemų kyla emigrantų šeimose – tėvai neturi laiko vaikams: išvykdami lietuviai palieka savo vaikus auginti seneliams, artimiesiems ar kaimynams, o kai kurie tėvai paliktus vaikus tiesiog pamiršta. Psichologai bei vaikų teisių apsaugos specialistai neabejoja, kad į užsienį išvykstantys tėvai turėtų pasiimti su savimi ir vaikus. Tačiau daugeliu atvejų tai labai sudėtinga, ypač, kai žmonės važiuoja į „nežinią“. Daugelis tikisi iš pradžių patys įsitvirtinti, o vėliau pasiimti ir vaikus. Be to, užsienyje trūksta lietuviškų mokyklų. Paprastai lietuviai lanko tos šalies, kurioje gyvena, bendrojo lavinimo mokyklas (Liaudanskienė, 2005). Tokiu būdu emigravusių tėvų vaikai įgyja mokymosi sunkumų.

Kad lietuviai išliktų lietuviais, pasak D. Bogdanienės, pirmiausia, žinoma, turi išlikti kalba, noras skaityti knygas gimtąja kalba, spaudą, kalbėti, klausytis lietuviškų dainų, žiūrėti lietuviškus filmus, domėtis savo krašto menininkais. Todėl lietuviškų mokyklų įkūrimas užsienyje – labai svarbu. Be galo svarbu paruošti tinkamus, įdomius vadovėlius, kurie mokytų ne tik lietuvių kalbos gramatikos, bet ir Lietuvos geografijos, istorijos, kultūros, tradicijų, papročių ir t. t. Idealu būtų, jei Lietuvos Švietimo ministerijos specialistai pamatytų šį tikrai didžiulį poreikį ir išleistų vadovėlius, pratybų sąsiuvinius ir metodinę medžiagą užsienio lituanistinėms mokykloms. Be to, labai svarbu būtų skatinti tose mokyklose dirbančius žmones, organizuoti jiems kursus ar seminarus, kur jie galėtų susitikti, pasidalinti patirtimi, diskutuoti (Morkvėnas, 2005).

Dar didesne problema galime laikyti vaikų atskyrimą nuo tėvų, kuomet išvykdami į užsienį tėvai vaikus palieka kitiems asmenims. Lietuvos Respublikos Vaikų teisių apsaugos kontrolierė R. Šalaševičiūtė sakė žinanti nemažai atvejų, kai emigruojantys tėvai nejaučia jokios atsakomybės už tai, kaip vaikas gyvens be jų. Pvz., Ukmergėje du mažamečiai vaikai buvo palikti 80 metų močiutei, kuri pati neatsikelia iš lovos. Kitas atvejis, kuomet 12-os metų mergaitė gyveno bute viena, nes į Vokietiją išvykusi mama paprašė, kad kartais ją prižiūrėtų jos draugas, turintis savo šeimą, arba to draugo draugas (Liaudanskienė, 2005).

Emigracija iš Lietuvos daro didelę žalą šeimoms bei vaikams, kurie dėl šių priežasčių gyvena atskirai. Taip pat neigiamai veikia ne tik šalies socialinę ir ūkio raidą, švietimo, darbo, sveikatos apsaugos ir kitų sričių padėtį. Vaikas turi teisę pažinti savo tėvus, būti auklėjamas ir aprūpinamas savo tėvų šeimos, bendrauti su tėvais (Šalaševičiūtė, 2006).

M. Šimonis ir J. Januškienė nurodo tokias specifines vaikų teises, susijusias su šeima:

1. Teisė žinoti savo tėvus;
2. Teisė nuolat bendrauti su tėvais;
3. Teisė gyventi su tėvais, nebūti su jais išskirtam;
4. Teisė, kad tėvai gautų normalias gyvenimo sąlygas vaiko auklėjimui ir vystymuisi;
5. Teisė į šeiminingo gyvenimo neliečiamybę (Sagatys, 2006).

Vaiko teisę į šeimos globą ir priežiūrą bei šeimos ryšius galima laikyti viena plačiausiai tarptautinės bendrijos pripažįstamų vaikų teisių. Dar 1959 m. Vaiko teisių deklaracijoje 6 principu buvo įtvirtinta, kad vaikas „turi, jei tai įmanoma, augti jausdamas tėvų globą ir atsakomybę ir niekuomet nestokodamas meilės ir dorovinės bei materialinės paramos“. Vaiko teisių konvencijoje (toliau Konvencijoje) preambulėje pabrėžiama, kad „vaikas visapusiškai ir harmoningai vystytis gali tik augdamas šeimoje, jausdamas laimę, meilę ir supratimą“, todėl „šeimai, kaip pagrindinei visuomenės ląstelei ir natūraliai visų jos narių, ypač vaikų, augimo ir gerovės aplinkai, turi būti suteikta reikiama apsauga ir pagalba, kad ji galėtų prisiimti visas pareigas visuomenei“.

Ypatingą šeimos vietą pabrėžia Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnis, numatantis, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas (1 dalis), tėvų teisė ir pareiga – auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti (6 dalis), o valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę (2 dalis). Vaiko teisė į šeimos ryšius ginama ir Pagrindinių Europos Sąjungos teisių chartijoje, kurios 7 straipsnis įtvirtina, kad „kiekvienas žmogus turi teisę į pagarbą jo asmeniniam ir šeimyniniam gyvenimui, jo namams ir ryšiams“, 24 straipsnio 3 dalis įtvirtina, kad „kiekvienas vaikas turi teisę reguliariai asmeniškai ir tiesiogiai bendrauti su abiem savo tėvais, jei tai nekenkia jo interesams“.

Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso trečiosios knygos 161 straipsnio 2 dalyje pabrėžiama, kad vaikas „turi teisę gyventi kartu su tėvais, būti auklėjamas ir aprūpinamas savo tėvų šeimoje, bendrauti su tėvais, nesvarbu, ar tėvai gyvena kartu, ar skyrium, bendrauti su giminaičiais, jei tai nekenkia vaiko interesams“. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 6 straipsnio 1 dalis įtvirtina, kad „tėvai ar kiti teisėti vaiko atstovai privalo sudaryti tinkamas sąlygas vaikui gyventi ir augti šeimoje, rūpintis juo“, 9 straipsnio 1 dalyje pabrėžiama, kad vaikas „nuo gimimo momento turi teisę į vardą, pavardę, tautybę ir pilietybę, teisę į šeimos bei kitus su jo individualybe susijusius ryšius ir jų išsaugojimą“.

Taigi vaiko teisė į šeimos ryšius suprantama kaip vaiko teisė nuolat ir tiesiogiai bendrauti su abiem tėvais ir kitų giminaičių bendravimas su vaiku. Lietuvoje vykstantys socialiniai, ekonominiai procesai (nedarbas, žemas darbo užmokestis ir kt.), dažniausiai veikia kaip veiksniai, formuojantys

emigracines nuostatas, o tai lemia vis dažniau pastebimą tendenciją – sparčią tėvų emigraciją iš Lietuvos, kuomet tėvams išvykus uždarbiauti, vaikai netenka jų globos, yra paliekami senelių, kitų artimųjų ar draugų globai ir gali susidurti su šiais vaikų teisių (kurias suteikia Vaiko teisių konvencija) pažeidimais:

1. Vaikas gali patirti diskriminaciją (gali būti vadinamas „našlaičiu“, „paliktuoju“, ir kt. (2 straipsnis).
2. Gali būti pažeista teisė fiziškai, emociškai, psichologiškai, socialiai, kognityviai ir kūrybiškai gyventi bei vystytis, t. y. nėra paskirto globėjo ir vaikas paliktas likimo valiai – nėra žmogaus, kuris rūpintųsi ir prižiūrėtų (6 straipsnis).
3. Gali būti pažeisti teisėti vaiko interesai (jei nėra asmens, kuris skirtų dėmesio vaiko interesams (3 straipsnis).
4. Gali būti pažeista teisė į deramą tėvų ir šeimos elgesį (5 straipsnis).
5. Gali būti pažeista teisė gyventi kartu su tėvais (9 straipsnis).
6. Gali būti pažeista teisė reikšti savo nuomonę (vaikas neišklausomas ir į jo nuomonę neatsižvelgiama (12 straipsnis).
7. Gali būti pažeista teisė, būti auginamam tėvų (18 straipsnis).
8. Gali būti pažeista teisė būti apsaugotam nuo visų formų smurto (19 straipsnis).
9. Gali būti pažeista teisė į geriausią sveikatos apsaugą, medicininę priežiūrą bei informaciją, kuri padėtų išlikti sveikam (24 straipsnis).
10. Gali būti pažeista teisė į geras gyvenimo sąlygas (27 straipsnis).
11. Gali būti pažeista teisė būti žiauriai ir skaudžiai baudžiamam (37 straipsnis).

1.4. Emocinė tėvų emigraciją patyrusių vaikų elgesio reguliacija

Šiandien per visuomenės informavimo priemones dažnai kalbama apie į užsienį išvykusių dirbti ir Lietuvoje giminaičių globai paliktų vaikų problemas. Tačiau ne visi tėvai, kaip pastebi G. Urbonienė (2006), suvokia, kad ilgesnis išsiskyrimas su vienu ar abiem tėvais vaikui gali sukelti stresą, baimę būti vienam. Daugelis tokių vaikų jaučiasi vieniši, nepastebėti, užsisklendžia savyje, širdyse pripažįsta esą palikti, „išduoti“, nors turi globėją ir yra materialiai aprūpinti.

Pasak R. Žydonienės (2004) netekus tėvų griūva visas vaiko pasaulis. Nerimas, kuris išgyvenamas išsiskyrus su artimu žmogumi, labai veikia vaiko psichinę sveikatą. Psichologiniai tyrimai rodo, kad atsiradęs nerimas stipriai pažeidžia ir sulėtina vaiko psichosocialinę raidą. Gali

atsirasti psichinių ir fizinių ligų simptomų. Motinos ir vaiko atskyrimas labiausiai paveikia emocinį vaiko vystymąsi. Tyrimai rodo, kad šeimoje patirta netektis (tėvų skyrybos, tėvų mirtis, tėvų bedarbystė ar jų išvykimas dirbti svetur – emigracija, senelių mirtis, tėvystės teisių netekimas ir kt.) labiau neigiamai negu teigiamai veikia vaiko emocinę, pažintinę bei elgesio sritis (Butvilas, 2005). Aptardami vaikų emocinius išgyvenimus, daugelis autorių (Dovydaitienė, 2001 ir kt.) pažymi, kad vaikai, patyrę netektį šeimoje, yra emociškai labiau pažeidžiami. Be to, šiems vaikams ir vėlesniuose amžiaus tarpsniuose gali išlikti tam tikrų emocinių ir elgesio sutrikimų.

Emocinių sutrikimų pagrindas, anot V. Leonavičiaus (1998), yra atsiskyrimo nerimas. Jei mamos ir tėčio (ar vieno iš jų) nėra keletą mėnesių, šis nerimas vaikui gali likti ilgus metus. Kai kuriais atvejais tokie vaikai atsisako lankyti mokyklas, nes nebegali veikti savarankiškai. Kai baimė ir fiziniai simptomai pereina į gilesnius sutrikimus, depresiją, negydomi atvejai tampa lėtiniais. Nuoskaudą dėl to, kad tėvai kuriam laikui jį paliko, vaikas greičiausiai nešiosis savyje visą likusį gyvenimą.

„Vaiko reagavimo į atsiskyrimo nuo tėvų lygis priklauso ir nuo jį globoti likusio žmogaus elgesio ir supratingumo. Jei globėjas supranta vaiko emocijų priežastis, su juo daug bendrauja ir sukuria tinkamą atmosferą, šis daug lengviau ir trumpiau pergyveną atsiskyrimą. Depresija, netikrumas, jausmas, kad esi ne pats svarbiausias ir reikalingiausias savo tėvams, – tai jaučia daugelis į užsienį išvykusių tėvų paliktų vaikų“ (Urbonienė, 2006)

Nustatyta, kad vaikų išsiskyrimas su tėvais ir tam tikros trukmės gyvenimas atskirai daro didelę įtaką vidinei vaiko darnai. Vaikai, kurių prisirišimas prie tėvų dezorganizuotas, nesugeba adekvačiai reguluoti į išsiskyrimą (Butkienė, Kepalaitė, 1996).

Amerikiečių psichologų J. James, R. Friedman ir L. Matthews (2007) teigimu, šiandien būtina susirūpinti emigraciją patyrusių vaikų *emocinio ugdymo* klausimais, nes priešingu atveju bus ir toliau formuojami depresijai vergaujantys ateities suaugusieji. Minėti autoriai išskiria 6 žalingus visuomenėje nusistovėjusius emocinio ugdymo mitus. Pirmasis jų – *neverta liūdėti*. Šis klaidingas manymas, kad liūdėti neverta, nes viskas bus gerai kaip tik kuria dar ir kitokias vidines įtampas, kurios bet kuriuo momentu gali ištrūkti mums patiems nežinomomis formomis. Todėl liūdėti reikia ir verta. Vaikai, matydami suaugusiųjų slepiamus neigiamus jausmus, formuojasi klaidingą įsitikinimą bei elgesio modelį ir tuomet stengiasi patys taip pat nerodyti savo išgyvenamo liūdesio, baimės ar kitų visuomenėje nepageidaujamų jausmų.

Antrasis mitas susijęs su įvairiais praradimais, netektimis. Kai vaikas netenka kažko jam svarbaus (pvz., iš jo pavogė dviratį, nugaišo mylimas gyvūnėlis ir pan.), dažnai pasakoma neliūdėk,

nupirksim naują dviratį arba neliūdėk, kitą savaitę nupirksim kitą šuniuką. Vadinasi, antrasis visuomenėje nusistovėjęs emocinio ugdymo mitas – *tai, ko netekai, galima veikia pakeisti kitu*.

Trečiasis mitas puikiai atliepia pastaruosius du – *būti tvirtam*. Juk nedera kitiems rodyti, kaip skaudu kartais mums būna, netekus svarbių dalykų gyvenime ar tiesiog išgyvenant vienokią ar kitokią negandą. Pastarasis mitas suponuoja ketvirtąjį – *liūdėti dera vienam, kai niekas nemato*. Vadinasi, šiandien ugdomas kiek iškreiptai individualistinis ir užsidaręs savyje asmuo nei atviras ir nebijantis dalintis savo išgyvenimais žmogus.

Penktasis mitas – *su laiku viskas praeina*. Minėti psichologai J. James, R. Friedman ir L. Matthews (2007) pateikia šiam teiginiui vaizdžią metaforą, kuri paneigia aptariamą mitą: kai mums, važiuojant automobiliu, staiga nuleidžia padangą, nesakome, kad ši savaitė su laiku prisipildys oro, bet imamės tam tikrų veiksmų, šalinančių netinkamus padarinius. Vadinasi, ir kalbant apie emocinius dalykus, negalima jų palikti laiko tėkmei. Galima tik savęs retoriškai paklausti, ar geriau, kai liūdnus mums dalykus paliekame spręsti laikui, ar kai per tam tikrą laiko tarpą mes sprendžiame iškilusias negandas ir bandome su jomis susitvarkyti.

Šeštasis emocinio ugdymo mitas – *kai būna liūdna, verčiau kažkuo užsiimti*. Kitais žodžiais tariant, vertėtų patiriamą skausmą užgožti intensyviu darbu ar kokia kita alinančia veikla.

Taigi, apžvelgus šiuos mūsų dienų visuomenėje nusistovėjusius netinkamo *emocinio ugdymo mitus*, rekomenduojama užuot įsakmiai nurodant ir tokiu būdu manant, kad vyksta tinkama vaikų socializacija, verčiau leisti šiems būti savimi bei sekti kiek labiau jų emocinius išgyvenimus skaidrinančius suaugusiųjų elgesio modelius (Butvilas, 2007b).

II. LAIKINOJI VAIKO GLOBA KAIP TEISINĖS NORMOS ĮGYVENDINIMO ALTERNATYVA

Prieš išvažiuodami ilgesniam laikui gyventi ir dirbti į kitą valstybę nepilnamečių vaikų tėvai gali sutvarkyti vaiko atstovavimo ir priežiūros klausimus (ši nuostata įsigaliojo nuo 2006 m. liepos 1 d.). Su prašymu dėl laikinosios globos (rūpybos) nustatymo Lietuvoje paliekamiems vaikams tėvai turi kreiptis į savo gyvenamosios vietos savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnybą (VTAT). Prašyme turi būti nurodomas asmuo, kuriam tėvai patiki savo vaikus, vaiko gyvenamasis adresas, taip pat data, iki kada tėvai išvyksta, ir įsipareigojimai siųsti tam tikrą sumą pinigų vaikams išlaikyti. Taip pat reikalingas savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymas dėl laikinosios globos (rūpybos) tėvų prašymu nustatymo, kuriame bus nurodomas laikinosios globos (rūpybos) steigimo pagrindas, jos trukmė, globojamo vaiko gyvenamoji vieta, tėvų įsipareigojimai siųsti išlaikymą vaikui ir kt. (1 priedas). Tokia tvarka numatyta Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatuose.

Kol savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymo dėl laikinosios globos (rūpybos) nustatymo vaikui nėra, tėvų prašymas, kuriame jie paveda savo nepilnamečių vaikų priežiūrą nurodytam asmeniui, jokios teisinės galios neturi. Tai nėra teisinis dokumentas, kuris, esant reikalui, leistų tėvų paskirtajam asmeniui priimti sprendimus, susijusius su vaikų sveikatos priežiūra ar kitais klausimais.

Tėvų prašymu įsteigus laikinąją globą (rūpybą) vaikui globos (rūpybos) išmoka nėra mokama. 2006 m. birželį priimti Išmokų vaikams įstatymo⁴ pakeitimai, kuriais numatyta, kad tais atvejais, kai laikina globa vaikui steigiama tėvų prašymu dėl jų laikino išvykimo iš Lietuvos, išmoka (t.y. vaiko globos pašalpa) neskiriama (Vaiko interesų atstovavimas tėvams išvykus dirbti ir gyventi į užsienį, 2007).

Vaiko laikinoji globa (rūpyba) – laikinai be tėvų globos likusio vaiko priežiūra, auklėjimas, jo teisių ir teisėtų interesų atstovavimas bei gynimas šeimoje, šeimynoje ar institucijoje⁵ (LR Civilinis kodeksas, 2000). Vaikų laikinoji globa (rūpyba) organizuojama vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, Jungtinių Tautų Organizacijos 1989 metų Vaiko teisių konvencija, kitomis Lietuvos Respublikos tarptautinėmis sutartimis, Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymu (Žin., 1996, Nr. 33-807), Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu, kitais teisės

⁴ Lietuvos Respublikos Išmokų Vaikams įstatymas (1994). 8 straipsnis, 7 dalis. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278407 [žiūrėta 2008-03-19]

⁵ Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas trečioji knyga str. 3.253

aktais, Vaiko globos organizavimo ir vaikų laikinosios globos (rūpybos) nuostatais (Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatai, 2002).

Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso trečiosios knygos 3.248 straipsnyje nurodomas *vaiko globos (rūpybos) tikslas* – užtikrinti vaiko auklėjimą ir priežiūrą aplinkoje, kurioje jis galėtų saugiai tinkamai augti, vystytis ir tobulėti. Pateikiami tokie *vaiko globos (rūpybos) uždaviniai*:

1. Paskirti vaikui globėją (rūpintoją), kuris rūpintųsi, auklėtų, jam atstovautų ir gintų jo teises ir teisėtus interesus;
2. sudaryti vaikui gyvenimo sąlygas, kurios atitiktų jo amžių, sveikatą ir išsivystymą;
3. rengti vaiką savarankiškam gyvenimui šeimoje ir visuomenėje.

Norint siekti užsibrėžto tikslo ir įgyvendinti išsikeltus uždavinius, būtina vadovautis Civilinio kodekso 3.249 straipsnyje išskirtais penkiais *vaiko globos (rūpybos) nustatymo principais*:

1. Vaiko interesų pirmumas;
2. pirmumo teisę tapti vaiko globėjais (rūpintojais) turi vaiko artimieji giminaičiai, jeigu tai atitinka vaiko interesus;
3. vaiko globa (rūpyba) šeimoje;
4. brolių ir seserų neišskyrimas, išskyrus tuos atvejus, kai tai pažeidžia vaiko interesus;
5. vaikui, galinčiam išreikšti savo nuomonę, suteikiama galimybė būti išklausytam ir jo nuomonė yra svarbi priimant sprendimus.

Asmuo, kuriam yra paskirta vaiko laikinoji globa, vadinamas globėju. *Vaiko globėjas (rūpintojas)* – nuolat Lietuvos Respublikos teritorijoje gyvenantis fizinis asmuo, kuris įstatymų nustatyta tvarka paskirtas užtikrinti likusio be tėvų globos vaiko priežiūrą, auklėjimą, atstovavimą jam, jo teisėms ir teisėtiems interesams (Vaiko globos organizavimo nuostatai, 2002).

Vaiko globėjo (rūpintojo) pareigos⁶.

Vaiko globėjas (rūpintojas) privalo:

- užtikrinti vaiko fizinį ir psichinį saugumą;
- rūpintis vaiko sveikata ir mokymusi;
- auklėti vaiką;
- sprendžiant klausimus, susijusius su vaiko interesais, bendradarbiauti su suinteresuotomis valstybės ir vietos savivaldos institucijomis;
- netrukdyti vaikui bendrauti su tėvais, jei tai nekenkia vaiko interesams;
- palaikyti ryšius su vaiko tėvais, informuoti vaiko tėvus ar artimuosius giminaičius, jeigu jie

⁶ Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas trečioji knyga str. 3.271

to pageidauja, apie vaiko vystymąsi, sveikatą, mokymąsi ir kitais svarbiais klausimais;

rūpintis vaiko laisvalaikiu, atsižvelgiant į jo amžių, sveikatą, išsivystymą bei polinkius; rengti vaiką savarankiškam gyvenimui ir darbui šeimoje, pilietinėje visuomenėje ir valstybėje (LR Civilinis kodeksas, 2000).

Vaiko globėjo (rūpintojo) teisės⁷:

1. Vaiko globėjas (rūpintojas) yra vaiko atstovas pagal įstatymą ir gina jo teises ir teisėtus Interesus;

2. vaiko globėjas (rūpintojas) turi teisę teismo tvarka reikalauti grąžinti jam vaiką iš bet kurių asmenų, laikančių jį pas save neteisėtai (LR Civilinis kodeksas, 2000).

Vaiko globėjo (rūpintojo) atsakomybė⁸:

1. Vaiko globėjas (rūpintojas) už vaiko padarytą žalą atsako įstatymų nustatyta tvarka;

2. vaiko globėjas (rūpintojas) už savo pareigų nevykdymą ar netinkamą jų atlikimą atsako įstatymų nustatyta tvarka.

Kas gali tapti globėjais:

Vaiko globėju gali tapti asmuo, sulaukęs 21 metų. Jeigu vaiką globoti pageidauja artimas giminaitis, jis globėju gali tapti sulaukęs 18 metų. Asmuo, norintis tapti globėju, turi būti įvertintas ir patvirtintas tinkamu globoti vaiką. Asmenų, norinčių tapti vaikų globėjais, atranką ir mokymus organizuoja rajono (miesto) vaiko teisių apsaugos tarnyba ar jos socialiniai partneriai (LR Civilinis kodeksas, 2000).

Asmenys, kurie negali būti skiriami globėjais⁹:

asmuo, neturintis 21 metų, išskyrus atvejus, kai globoti pageidauja vaiko artimas giminaitis;

asmuo, kuris pripažintas neveiksniu dėl psichikos ligos, silpnaprotystės arba ribotai veiksniu dėl piktnaudžiavimo narkotinėmis, toksinėmis medžiagomis, alkoholiu;

asmuo, kuris buvo atskirtas nuo savo vaiko;

asmuo, anksčiau buvęs globėju, ir nušalintas nuo globėjo pareigų;

asmuo, teistas už tyčinius nusikaltimus;

asmuo, sulaukęs 65 metų arba vyresnis, negali būti jaunesnio kaip 10 metų vaiko globėju (LR Civilinis kodeksas, 2000).

⁷ Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas trečioji knyga str. 3.272

⁸ Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas trečioji knyga str. 3.273

⁹ Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas trečioji knyga str. 3.269

Vaiko globėjas/rūpintojas (tėvų prašymu) privalo pateikti šiuos dokumentus¹⁰:

1. Prašymas, kuriame nurodomi pageidaujama globoti ir auklėti vaikų skaičius, jų amžius, globos rūšis, nurodant to priežastis ir motyvus;
2. asmens dokumentai (tėvų, globėjų, vaikų);
3. sveikatos pažymėjimas: globėjų (GKK pažyma);
4. kartu gyvenančių vyresnių kaip 16 metų asmenų raštiški sutikimai globoti vaiką (2 priedas);
5. vaiko, mokančio rašyti, raštiškas sutikimas dėl globėjo paskyrimo;
6. dokumentai apie vaiko tėvus (mirties liudijimai, teismo sprendimai, sveikatos būklės pažymėjimai, pažymos apie tėvų gyvenamąją vietą bei tėvų paiešką);
7. dokumentai apie vaiko brolius, seseris (jeigu jie yra) bei jų buvimo vietą;
8. vaiko globėjo santuokos (ištuokos) liudijimo kopijos arba sutuoktinio mirties liudijimo kopija;
9. šeimos sudėties pažyma;
10. pažyma apie tėvų, vaiko ir globėjo deklaruotą gyvenamąją vietą;
11. dokumentai apie globėjo gyvenamąjį būstą.

Kaip matome, nepilnamečių globėjų ir rūpintojų pareigos labai atsakingos, jos prilygsta vaikų tėvų pareigoms, tačiau žinant, kad vaikai, netekę tėvų globos pasižymi ypatingu jautrumu, globėjai turi įdėti nemažai pastangų norint padėti ir tapti artimais žmonėmis.

Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos duomenimis, 2007 m. gruodžio 31 d. Lietuvoje buvo 916 vaikų – 435 mergaitės ir 481 berniukas, kuriems dėl tėvų išvykimo į užsienio valstybes nustatyta kitų asmenų globa. Dažniausia paliekami 10-14 metų vaikai. Pernai be tėvų gyveno 295 šio amžiaus mažamečiai (Bauras, Murauskaitė, 2008).

¹⁰ Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatų patvirtinimo pakeitimo įstatymas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=298531&p_query=&p_tr2= [žiūrėta 2008-05-10]

III. TĖVŲ EMIGRACIJĄ PATYRUSIŲ VAIKŲ SOCIALIZACIJOS JŲ GLOBOS, PRIEŽIŪROS IR TEISIŲ APSAUGOS ASPEKTAIS TYRIMO METODIKA

3.1. Tyrimo paskirtis ir organizavimas

Išsiaiškinus, kad emigracija, kaip sudėtingas ir daugiamačis psichosocialinis fenomenas, daugeliu atvejų neigiamai veikia ją patyrusiųjų socializaciją, ypač vaikų: daugelis tyrimų (Goldman, 2000 ir kt.) rodo, kad būtent šią netektį patyrę vaikai neretai būna uždari, nelinkę bendrauti ir dažnai net pastebimi įvairūs smurtavimo atvejai – delinkventinio elgesio apraiškos (Valickas, 1997; Juodraitis, 2004 ir kt.). Be to, kenčia ir tokių vaikų mokslumas, tarpusavio santykiai tiek artimiausioje aplinkoje, tiek ir su bendraamžiais. Manytina, kad tam įtakos turi jų daugiau neigiamas nei teigiamas požiūris į juos supančią aplinką ir pačius save.

Todėl šiuo tyrimu siekta išsiaiškinti tėvų emigraciją patyrusių vaikų globos, priežiūros ir teisių apsaugos problematiką Lietuvoje bei palyginti su tokios patirties neturinčių bendraamžių socializacijos aspektais (elgesiu, požiūriu į emigraciją, jos mažinimo galimybes, priežastis ir kt.).

Siekiant šio tikslo įgyvendinimo, pirmiausiai buvo atliktas *pilotinis* tyrimas su 5–7 klasių mokiniais, kurio metu tiriamiesiems pateikti nebaigti sakiniai, prašant juos užbaigti ir taip atskleisti jų požiūrį į šeimą ir save (3 priedas).

Pilotinio tyrimo metu taip pat buvo identifikuoti ir kiti reikšminiai empiriniai indikatoriai apie emigraciją patyrusių vaikų socializaciją bei veiksnius, turinčius įtakos jų globai, priežiūrai ir teisių apsaugai. Tokiu būdu parengtas tyrimo instrumentas ir atliktas *diagnostinis* tyrimas su šiais vaikais, jų tėvais (globėjais) ir ekspertais, dirbančiais įvairiose Lietuvos savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybose. Visų tiriamųjų imtys sudarytos *tikslinės* atrankos principu.

3.2. Tyrimo metodika ir kryptys

Taikant trianguliacijos principą socialinių ir elgsenos mokslų praktikoje buvo panaudoti šie *empiriniai* tyrimo metodai:

Elgesio aprašas tėvams (globėjams), padėjęs išsiaiškinti būdingesnius tiek emigraciją patyrusių, tiek ir jos nepatyrusių vaikų internalizuotų vertybių bruožus, pasireiškiančius elgesyje (4 priedas). Šis aprašas sudarytas remiantis šio amžiaus vaikams būdingu internalizuotinių vertybių modeliu (Bakutytė, 2001; Martišauskienė, 2004; Verbylaitė, 2006; Aramavičiūtė, 2005; Butvilas, 2006 ir kt.) (5 priedas).

Ekspertų apklausa, leidusi įvertinti emigraciją patyrusių vaikų globos ir rūpybos ypatumus (6 priedas). Apklausai buvo sukurti klausimai, kurie padėjo atskleisti ekspertų požiūrį į emigraciją patyrusių vaikų globos, priežiūros ir teisių apsaugos būdingesnius ypatumus Lietuvos edukaciniame kontekste.

Nebaigtų sakinių metodas su 5–7 klasių mokiniais, suteikęs galimybę atskleisti jų požiūrį į savo namus ir mokyklą, taip pat į emigracijos fenomeną, savo tėvų išvykimo svetur priežastis ir galimas emigracijos mažinimo galimybes bei jų išgyvenamų emocijų pobūdį (7 priedas).

Statistiniai tyrimo metodai: statistinė duomenų analizė buvo atlikta, taikant matematinės statistikos kompiuterinę MS SPSS 16.0 programos versiją, t. y. dažnių pasiskirstymą, Pearson Chi kvadrato kriterijų, Spearman rho koreliacijos koeficientą bei Fisher Exact testą su mažomis tiriamųjų imtimis. Gauti statistiškai patikimi ir teoriškai interpretuoti rezultatai.

3.3. Tiriamųjų imties ir demografinės charakteristikos

Šiame emigraciją patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų socializacijos tyrime dalyvavo kelios respondentų grupės – ekspertai iš Lietuvos savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybų (N = 15), tėvai (globėjai) (N = 22) bei 5–7 klasių mokiniai (emigraciją patyrę N = 14, pilnose šeimose augantys – N = 8).

Atitinkamai pasiskirsto vaikai pagal tarpusavio ryšių šeimoje pobūdį ir patirtą tėvų emigraciją (2 lentelė).

2 lentelė

5–7 klasių mokinių pasiskirstymas pagal tarpusavio ryšių šeimoje pobūdį (N = 22)

Ryšio su vaiku pobūdis	Klasė	Skaičius (N)
Vaiką prižiūri abu tėvai	5	3
	6	1
	7	4
Prižiūri močiutė	5	3
	6	1
	7	6
Prižiūri mama	5	1
	7	2
Prižiūri tėtis	7	1

Kaip matyti, su abiem tėvais gyvenančių vaikų ($N = 8$) tyrimo imtyje yra kiek mažiau nei tėvų emigraciją patyrusių bendraamžių ($N = 14$). Tuo tarpu, turint omenyje skirtingas klases lankančius vaikus, daugiausiai tiriamųjų gyvena prižiūrimi močiutės ($N = 10$) bei mamos ir tėčio ($N = 4$). Tai rodo, kad tiriamųjų imtyje yra daugiau vaikų, patyrusių tėvų emigraciją nei tų, kurie jos nepatyrė.

IV. TĖVŲ EMIGRACIJĄ PATYRUSIŲ VAIKŲ SOCIALIZACIJOS JŲ GLOBOS, PRIEŽIŪROS IR TEISIŲ APSAUGOS ASPEKTAIS TYRIMO DUOMENŲ ANALIZĖ

4.1. Tėvų emigraciją patyrusių ir pilnose šeimose augančių vaikų požiūrio į šeimą ir save ypatumai¹¹

Paauglystė yra ypatingas amžiaus tarpsnis, kuriame vyksta sparti fizinė, emocinė, kognityvinė, socialinė raida (Eriksonas, 2004; Kalpokienė, 2005; Navaitis, 2007 ir kt.). Psichodinaminė paradigma daugiau analizuoja ankstyvąją raidą – tam įtakos turi S. Freudo prielaida, kad žmogaus asmenybė susiformuoja iki 5 metų (Kalpokienė, 2005). Tačiau pastaruoju metu vis daugiau dėmesio kreipiamą į paauglystę, nes manoma, kad tai gali būti ypatingas amžiaus tarpsnis, kuriame ne tik pasikartoja ankstyvosios raidos konfliktai, bet ir vyksta saviti raidos procesai (pvz., savivaizdžio bei identiškumo jausmo formavimasis). Paauglystėje vyksta ir sparti Ego raida, o būtent Ego yra asmenybės darinys, kuris visų pirma atsako už adaptaciją ir psichikos sveikatą (Kalpokienė, 2005). Ieškodami naujo tapatumo jausmo, paaugliai vėl turi įveikti daugelį ankstesnių metų kovų. E. Eriksonas remiasi klasikinės psichoanalizės prielaida, kad paauglystėje pasikartoja ankstyvieji konfliktai, tačiau jis gerokai praplečia požiūrį į paauglystę teigdamas, kad šiame amžiaus tarpsnyje pagrindinė užduotis yra naujo integruoto savęs vaizdo sukūrimas (Kalpokienė, 2005; Navaitis, 2007). Paauglystėje greta pagrindinių konfliktų yra ir kitų problemų, su kuriomis susiduria paaugliai: naujų vaidmenų priėmimas, tapatumo jausmo formavimasis ir galimų išsiskyrimų konstruktyvi įveika (Petrulytė, 2003 ir kt.).

Kalbant apie identifikaciją, taip pat svarbu pažymėti, kad tai sudėtingas psichinis fenomenas, padedantis įsisavinti tam tikras kitiems būdingas asmenines charakteristikas ir laikyti jas savomis. Kaip tik socialinė sąveika su aplinkiniais, o ypač su šeimos nariais – svarbus vaikų (ypač paauglių) identifikacijos *į ką* komponentas ir sykiu savęs *Aš* vaizdo formavimosi viena iš sąlygų (Pikūnas, 1994 ir kt.; Pileckaitė-Markovienė ir kt., 2004; Butvilas, 2006). Dėl anksčiau išvardintų priežasčių, tyrimo metu siekta išsiaiškinti emigraciją patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų sąveikos su aplinkiniais pobūdį jų elgesio ir emocinių išgyvenimų lygmeniu; požiūrį į savo namus ir mokyklą, taip pat į emigracijos fenomeną, savo tėvų išvykimo svetur priežastis, vaikų išgyvenamų emocijų pobūdį ir galimas emigracijos mažinimo galimybes (3 lentelė ir kt.).

¹¹ Išsamus analizuojamų kategorijų ir subkategorijų turinys pateikiamas 8 priede

Tėvų emigracija patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų veikla ir emocinis patyrimas namuose

Kategorijos	Subkategorijos	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)
		Emigracija patyrę vaikai		Pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai	
Veikla namuose	Laisvalaikis (TV žiūrėjimas, šokimas, dainavimas, žaidimas kompiuteriu ir kt.)	12	„<...> ruošiu namų darbus, klausausi muzikos, žiūriu televiziją, būnu prie kompiuterio“ „<...> žiūriu televizorių, žaidžiu su kompiuteriu, ruošiu pamokas“ „<...> dainuoju su karaoke, šoku, sportuoju, dainuoju ir žaidžiu su žaidimais, kompiuteriu“	8	„<...> dažniausiai žaidžiu su kompiuteriu arba žiūriu televizorių“ „<...> žaidžiu kompiuteriu, susirašinėju mobiliuoju telefonu, bendrauju su tėvais“
	Namų darbų atlikimas	8	„<...> ruošiu pamokas, skaitau knygas, žiūriu televizorių“ „<...> darau namų darbus, žiūriu televizorių, sėdžiu prie „kompo“, bendrauju su sesute“ „<...> padedu močiutei, tvarkausi, mokausi, būnu lauke arba prie kompiuterio (televizoriaus)“	4	„<...> ruošiu namų darbus, žaidžiu su kompiuteriu, piešiu šoku“ „<...> darau namų darbus, žaidžiu su kompiuteriu, skaitau, žiūriu televizorių“
	Bendravimas	4	„<...> bendrauju su visais, žiūriu televizorių, skaitau, piešiu, tvarkaus“ „<...> darau namų darbus, žiūriu televizorių, sėdžiu prie „kompo“, bendrauju su sesute“	5	„<...> ruošiu pamokas, žiūriu televizorių, būnu prie kompiuterio, šneku telefonu, bendrauju su tėvais“ „<...> bendrauju su šeima, žaidžiu su kompiuteriu“
	Namų ruoša	3	„<...> padedu tvarkytis namuose, ruošiu namų darbus“ „<...> padedu močiutei, tvarkausi, mokausi, būnu lauke arba prie kompiuterio (televizoriaus)“	-	-
Emocinis patyrimas namuose	Saugumo jausmas	1	„<...> jaučiuosi viskuo aprūpinta ir saugi“	-	-

Matyti, kad tiek pilnoje, tiek ir emigravusių tėvų šeimoje gyvenančių vaikų veikla namuose panaši, t. y. abiejų grupių vaikai panašiai leidžia laisvalaikį (žiūri televizorių, klausosi muzikos, žaidžia kompiuteriu, eina į lauką su draugais ir pan.), atlieka namų darbus, bendrauja su artimaisiais ir draugais. Iš gautų duomenų galima spręsti, kad šių vaikų veiklos specifika yra panaši ir atitinka jų amžių (šiuo atveju paauglystės laikotarpį, kai svarbiausia – bendravimas su artimaisiais bei bendraamžių grupėmis, bendri paauglių subkultūros interesai ir kt.). Svarbus ne tik vaikų ir tėvų bendravimas, bet ir aktyvus laisvalaikio leidimas drauge.

Atskirai vaikų buvo klausama apie jų laisvalaikio ypatumus (8 priedas, 19, 20 lentelės). Dažniausiai buvo akcentuojamas bendravimas su draugais. Tai rodo, kad vaikui svarbu draugų nuomonė apie jį. Saugumo poreikis, kuris, pagal A. Maslow, tenkinamas ne tik šeimoje, bet ir bendraamžių grupėse (Navaitis, 2007). Vadinasi, bendravimas su vienmečiais šiame amžiaus laikotarpyje tampa itin reikšmingas ir neretai atlieka tam tikras kompensacines vaiko socializacijos funkcijas, kurios dėl vienokių ar kitokių priežasčių gali būti neįgyvendinamos šeimoje.

Tyrimo metu taip pat buvo siekiama išsiaiškinti, kokia dažniausiai pasitaikanti emigraciją patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų veiklos forma su tėvais (globėjais) (8 priedas, 21, 22 lentelės). Dažniausiai abiejų grupių vaikai minėjo tarpusavio bendravimą. Galima teigti, kad tėvų ir vaikų santykiai turi reikšmingos įtakos vaiko emociniam vystymuisi, nes sugebėjimas tinkamai išreikšti jausmus ir emocijas užima išskirtinę vietą tiek vaiko, tiek ir suaugusiojo socializacijoje (Broom, 1992; Pikūnas, 1994 ir kt.).

Aptariant kitas veiklos formas, atliekamas namuose, pažymėtina, kad tėvų emigraciją patyrę vaikai yra linkę padėti namų ruošoje. Be to, vienas iš emigraciją patyrusių vaikų, kalbėdamas apie emocinį patyrimą namuose, paminėjo, kad namų aplinkoje patiria teigiamus emocinius išgyvenimus, t. y. jaučiasi viskuo aprūpintas ir saugus. Tokius vaikų išgyvenimus iš dalies gali lemti ir suaugusiųjų formuojamas požiūris vaikams, jog išvykę dirbti svetur tėvai jais rūpinasi tiek dvasiškai, tiek ir materialiai.

Taigi vaiko socializavimosi procesai glaudžiai susiję su jo bendravimu ir dalyvavimu žmonių veikloje (Juodaitytė, 2003). Bendravimas, pasak L. Jovaišos (2007), žmogaus socialinės būties forma, pasireiškianti kontakto tarp žmonių užmezgimu ir palaikymu; draugyste, partneryste. Vaikų socializacijoje ir auklėjime lemiamą vaidmenį vaidina tėvai, nes šeima yra esminis vaiko auginimo ir auklėjimo institutas, kuriame auklėjimas nenutrūkstamas bei nuolat koreguojamas. Tėvų tarpusavio santykiai, požiūris į gyvenimą, darbą, save yra nepakeičiama terpė vaikams socializuoti ir auklėti (Miškinis, 2002). Šeimos bendravimas turi ypatingą reikšmę vaiko socializacijai.

Todėl, atsižvelgiant į visa tai, buvo siekta išsiaiškinti emigraciją patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų bendravimo namuose bruožus (4 lentelė).

Tėvų emigraciją patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų bendravimo namuose bruožai

Kategorijos	Subkategorijos	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)
		Emigraciją patyrę vaikai		Pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai	
Namuose bendraujama su	Močiutė/senelis	9	„<...> <i>močiute</i> , nes ji mane geriausiai supranta ir išklauso“ „<...> <i>močiute</i> , nes tėtis kartu negyvena, sesuo retai būna namie, mama užsienį“	-	-
	Sesės/broliai	4	„<...> <i>seserimi</i> , teta ir močiute, nes man tai patinka“ „<...> <i>sese</i> , nes ji yra mažesnė ir ją reikia išmokyti rašyti, piešti“	5	„<...> <i>mama, tėčiu, broliu</i> , nes jie man patys artimiausi žmonės“ „<...> <i>mama, tėčiu</i> ir <i>sese</i> , nes jie mano šeima“
	Tėvai	3	„<...> <i>mama</i> , nes mamai galiu viską išsipasakoti, pasidalinti žiniomis, taip pat sulaukti patarimo“ „<...> <i>močiute</i> ir dar dažnai, bet ne taip dažnai, su <i>mama</i> per kompiuterį, nes su ja galiu kalbėtis apie viską“	8	„<...> <i>mama</i> , nes su ja geriausiai sutariu“ „<...> <i>mama</i> , nes galbūt dėl to, jog turim bendrų reikalų“
	Draugai	3	„<...> <i>draugais</i> , kai jie ateina arba per „skype“, nes nieko nebūna namuose“ „<...> <i>draugais</i> per „skype“, „one“, nes su jais pasidalinam išpūdžiais	-	-
	Kiti giminaičiai	1	„<...> <i>seserimi, teta</i> ir <i>močiute</i> , nes man tai patinka“	-	-

Apibendrinant šiuos duomenis, galima teigti, kad daugiau emigravusių tėvų nei pilnose šeimose gyvenantys vaikai namuose bendrauja su daugeliu šeimos narių: su močiute, seserim, mama, draugais ar kitais giminaičiais. Tuo tarpu pilnose šeimose augantys vaikai išskyrė tik šeimos narius. Taigi matyti, kad tėvų emigraciją patyrę vaikai linkę jausti prierašumą didesniai žmonių ratui, o tai gali lemti tėvų emocinio kontakto trūkumą, nes vaikas turi teisę reguliariai asmeniškai ir tiesiogiai bendrauti su abiem savo tėvais. Be to, tokius tyrimo rezultatus galėjo sąlygoti ir jų santykio su artimaisiais pobūdis: jie bendrauja todėl, kad „patinka“, o pilnose šeimose gyvenantys vaikai – nes šeimos nariai yra „artimiausi žmonės“.

Palankaus mikroklimato šeimoje sukūrimas yra taip pat svarbus psichosocialine prasme procesas bei pozityvios vaiko socializacijos veiksnys, nes tokiu būdu formuojasi asmenybės pagrindai, atliekamos svarbiausios funkcijos: ugdomoji, rekreacinė (fizinė, materialinė, moralinė, psichologinė, savitarpio pagalbos, laisvalaikio organizavimo), komunikacinė ir kt. (Leliūgienė, 1997; Kveskienė, 2005 ir kt.).

Tyrimo metu siekta išsiaiškinti emigraciją patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų požiūrį į namus (5 lentelė) bei išryškinti šių vaikų poreikius būnant namuose (6 lentelė).

Tėvų emigracija patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų požiūris į namus

Kategorijos	Subkategorijos	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)	
			Emigraciją patyrę vaikai	Pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai
Požiūris į namus	Neigiamos emocijos namų atžvilgiu	6	„<...> jaučiu, kad ten trūksta tik mamos ir daugiau nieko“ „<...> kartais liūdžiu, nes nėra tėčio“ „<...> kartais net verkiu, nes man trūksta šalia mamos ir tėčio“	-
	Teigiamos emocijos namų atžvilgiu	5	„<...> jaučiuosi jaukiai. Ir kai apie juos galvoju noriu į juos grįžti“ „<...> jaučiuosi gerai“	4 „<...> būtinai noriu į juos sugrįžti, mąstau apie ten esančią mamą ir brolių“ „<...> džiaugiuosi, kad juos turiu“
	Rūpinimasis kitais	1	„<...> galvoju apie sesę ir mamą, katiną“	5 „<...> būtinai noriu į juos sugrįžti, mąstau apie ten esančią mamą ir brolių“ „<...> susimąstau ar tikrai užrakinau duris ar gerai uždariau langus ar susitvarkiau kambarį“
	Neatsakė	2		-

Tėvų emigracija patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų poreikiai būnant namuose

Kategorijos	Subkategorijos	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)	
			Emigraciją patyrę vaikai	Pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai
Poreikis	Pilna šeima	11	„<...> gyventume visa šeima“ „<...> gyventume su mama, tėčiu ir sese, visi kartu, kaip ir buvo mano vaikystėje“	-
	Bendravimas su šeima	-	-	1 „<...> daugiau būtų galima praleisti laiko su tėvais“
	Namų aplinka	2	„<...> būtų šunų ir daug gėlių“ „<...> būtų ramu, tvarkinga, pilna džiaugsmo ir laimės“	4 „<...> būtų visada ramu ir niekas nesipyktų ir visi gerai sutartų“ „<...> būtų augintinis“
	Atsakomybės vengimas	-	-	1 „<...> nereikėtų ruošti namų darbų“
	Ypatingų poreikių neišskyrė	-	-	2 „<...> man namuose nieko netrūksta“ „<...> nieko netrūksta“
	Neatsakė	1	-	-

Duomenys leidžia tvirtinti, kad tėvų emigraciją patyrusių vaikų (N = 6) požiūris į namus yra neigiamas. Tuo tarpu pilnose šeimose gyvenantys vaikai neigiamų nuostatų į namus neturi. Nors nemažai emigravusių šeimų vaikai turi susiformavę teigiamas nuostatas apie namus, o tai lemia „jaukumo, gerumo“ patiriami jausmai. Panašiai jaučiasi ir pilnose šeimose gyvenantys bendraamžiai. Pažymėtina, kad požiūrį į namus abiejų grupių tiriamieji daugeliu atvejų supranta kaip rūpinimąsi kitais. Tai rodo, kad vaikams svarbūs šeimos nariai. Be to, tėvų emigraciją patyrusių vaikų požiūris į namus gali priklausyti ir nuo globėjų – kokias sąlygas pastarieji sukuria vaikams, kokia emocinė atmosfera juos supa, kaip vaikai sutaria su paskirtais globėjais ir pan.

Kalbant apie vaikų poreikius būnant namuose, akivaizdu, kad emigraciją patyrę vaikai dažniausiai teigia norintys gyventi pilnoje šeimoje (N = 11). Tai gali lemti vaikų noras būti laimingu, jausti meilę ir supratimą. Vaiko teisių konvencijoje pabrėžiama, kad „vaikas visapusiškai ir harmoningai vystytis gali tik augdamas šeimoje, jausdamas laimę, meilę ir supratimą“¹². Pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai taip pat minėjo gerų tarpusavio santykių poreikį, siekį rūpintis kitais (pvz., augintiniu). Todėl galima spręsti, kad tiek tėvų emigraciją patyrę, tiek ir pilnose šeimose gyvenantys vaikai labiausiai nori patirti teigiamas emocijas šeimose, jaustis saugūs ir mylimi.

Taigi vaikų požiūris į namus yra labai svarbus, nes šeima, kurioje vyrauja susiklausymas, harmonija, pagalba vienas kitam, rūpestis ir kitos moralinės bei dvasinės vertybės, siejančios vaikuose žmogiškąsias savybes, formuoja nuostatas į kitą svarbią vaikų auklėjimo instituciją – mokyklą (Miškinis, 2003).

Remiantis G. Kvieskiene (2003), mokykla, viena iš svarbesnių socialinių institucijų vaiko gyvenime, turėtų būti ta bendruomenė, kurioje mokiniai būtų įtraukiami į pozityvių socialinių santykių kūrimą. Daugeliui mokinių mokykla, klasės kolektyvas yra svarbiausia pirminė bendruomenė, kurioje vyksta socializacijos, ugdymo(si) procesai. Bendrojo lavinimo mokykla yra pagrindinė švietimo sistemos grandis, kurioje mokiniai ne tik įgyja žinių, bet ir išmoksta kritiškai vertinti įvairius dalykus, adaptuotis besikeičiančioje socialinėje aplinkoje ir ją keisti norima linkme. Todėl ypač svarbu, kad mokykla taptų ugdymo koordinatoriumi, padėtų paaugliams įgyti atsparumą neigiamiems išorinės aplinkos poveikiams, suformuotų tinkamas elgesio normas ir kt.

Tyrimo metu kaip tik ir buvo aiškinamasi emigraciją patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų veikla bei jų emocinis patyrimas mokykloje (7 lentelė), o sykiu ir bendravimo mokykloje bruožai (8 lentelė).

¹² Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija (1989). Prieiga per internetą:
http://www.ivaikinimas.lt/document_db/tfiles/113.htm [žiūrėta 2007-03-20]

Tėvų emigraciją patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų veikla ir emocinis patyrimas mokykloje

Kategorijos	Subkategorijos	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)
		Emigraciją patyrę vaikai		Pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai	
Veikla mokykloje	Mokymasis	9	„<...> stengiuosi <i>mokytis</i> , bendrauti su draugais, taip pat <i>gerai išmolti pamokas</i> “ „<...> <i>stengiuosi gerai mokytis</i> , kad manimi didžiuotųsi mano šeima“	4	„<...> <i>mokausi</i> , bendrauju su draugais“ „<...> <i>mokausi</i> “
	Bendravimas	8	„<...> <i>bendrauju su draugais</i> “ „<...> <i>bendrauju su savo bendraamžiais</i> , mokausi, <i>išklausau draugus</i> ir pan.“	3	„<...> galvoju apie namus, kada pavalgysiu pietus, <i>bendrauju su draugais</i> , lankausi bibliotekoje“ „<...> <i>bendrauju su draugais</i> “
	Rūpinimasis savimi ir kitais	-	-	4	„<...> galvoju apie namus, kada pavalgysiu pietus, bendrauju su draugais, lankausi bibliotekoje“ „<...> <i>kartais pagalvoju, kaip sekasi mamai ir tėčiui, ar jiems sekasi, viskas gerai</i> “
Emocinis patyrimas mokykloje	Saugumo jausmas	2	„<...> jaučiuosi saugi“ „<...> jaučiuosi gerai, bei saugiai“	-	-

Tėvų emigraciją patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų bendravimo mokykloje bruožai

Kategorijos	Subkategorijos	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)
		Emigraciją patyrę vaikai		Pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai	
Mokykloje bendraujama su	Santykius lemiantys veiksniai	14	„<...> klasiokėmis, nes jos geros mano draugės, mane supranta“ „<...> draugais, klasiokais, nes taip daug „<...> klasiokais (bendraklasiais), nes mes visi mokomės toje pačioje klasėje ir aš gerai sutariu su klasiokais“ „<...> bendraklasiais, kiemo draugais, kurie eina kartu į tą pačią mokyklą ir kitų klasių mokiniais, nes jie yra mano draugai“	8	„<...> draugais, gerais mokytojais, nes mėgstu pasidalyti savo mintimis, kartais daugiau nieko nebūna ką veikti, tik bendrauti ir bendrauti...“ „<...> klasės draugais, nes jie man patys artimiausi mokykloje“

Svarbiausia veikla mokykloje – mokymas(is), tačiau tiek pilnose, tiek emigravusių šeimų vaikai išskiria ir kitą jiems svarbią sritį – bendravimą (7 lentelė). Bendravimas su vienmečiais, taip pat jų grupių kūrimasis paauglystės laikotarpiu, anot G. Navaičio (2007), tampa vis svarbesniu, nes paauglio savęs vertinimas itin priklauso nuo pripažinimo bendraamžių grupėje. Todėl sukurti ryšius su tokia grupe tampa vienu svarbiausių uždavinių. Be to, bendravimo poreikį už šeimos ribų gali sustiprinti ir emocinio kontakto trūkumas namuose, kurių vaikai bando pakeisti bendraamžių draugijoje. Tokiu būdu nustatyta, kad mokykloje tiek emigraciją patyrę, tiek ir pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai nevengia bendrauti su bendraklasiais ar kitais draugais. Taigi bendravimas – vaiko socializacijos sąlyga, formuojanti socialinę patirtį, skatinanti jo psichinį ir fizinį vystymąsi. Bendravimo pobūdį lemia bendri interesai, pvz., mokymasis toje pačioje klasėje, artima draugystė ir kt.

Suaugusieji turi padėti paaugliui jo tapimo procese ir į jį žiūrėti kaip į unikalų, nepakartojamą ir drauge besąlygiškai vertingą. Tik pozityvus požiūris suteikia jėgų tolesnei konstruktyviai veiklai (Kvieskienė, 2005 ir kt.). Visų tarpusavio nesusipratimų, nesugebėjimo mokytis ir ilgalaikių asmenybės problemų pirmoji priežastis – nelygiateisiškas bendravimas, kuris apsunkina ir paauglio orientaciją tam tikrose socialinėse situacijose.

Paauglys pereina prie asmeninės, individualios pažiūrų sistemos, kuri panaudojama jo gyvenimiškai patirčiai interpretuoti (Butkienė, Kepalaitė, 1996). Dėl anksčiau išvardintų paauglystės laikotarpiu kylančių problemų, tyrimo metu siekta išsiaiškinti, kas padeda tėvų emigraciją patyrusiems ir pilnoje šeimoje gyvenantiems vaikams ruošti namų darbus (9 lentelė) bei spręsti iškilusias problemas (10 lentelė).

Pagalba ir jos priežastys tėvų emigraciją patyrusiems ir pilnoje šeimoje gyvenantiems vaikams ruošiant namų darbus

Kategorijos	Subkategorijos	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)		
			Emigraciją patyrę vaikai	Pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai	
Namų darbus ruošti padeda	Močiutė/senelis	6	„<...> su globėja <i>močiute</i> , nes močiutė man moka gerai išaiškinti visas užduotis, nes ir pati yra labai išsilavinusi“ „<...> su <i>močiute</i> , nes mama ir tėtis išskridę į Airiją“	2	„su mama, tėčiu, <i>seneliu</i> , geriausiu draugu, nes jie gerai viską supranta“ „<...> su mama, tėčiu, <i>močiute</i> , draugais, geriausiu draugu, nes kartais nesuprantu ir reikia jų pagalbos“
	Tėvai	4	„<...> su <i>mama</i> , nes mama man kartais padeda atlikti kai kuriuos namų darbus“ „<...> su <i>mama</i> , nes tėtis išvažiavęs, sesė maža, brolis daro savo namų darbus, seneliai savo namuose, na kada kai užėina tai irgi padeda“	5	„<...> <i>su mama</i> , broliu, nes visko aš nesuprantu, jie man padeda“ „<...> <i>su mama, tėčiu</i> , nes jie man padeda“
	Sesė/brolis	2	„<...> su <i>sese</i> , nes ji daugiau supranta ir yra vyresnė“ „<...> su <i>močiute, sese</i> , nes tik jos gali man padėti“	2	„<...> su mama, <i>broliu</i> , nes visko aš nesuprantu, jie man padeda“ „<...> su <i>sese</i> , nes ji mokosi vyresnėje klasėje ir daugiau ką supranta“
	Draugai	2	„<...> su mama, <i>draugais</i> , nes jie gali patarti, paaiškinti kas kaip“ „<...> su <i>močiute, draugais</i> , teta, nes man padeda teta, močiutė taip pat, o kartais ir draugai“	2	„<...> su mama, tėčiu, <i>seneliu, geriausiu draugu</i> , nes jie gerai viską supranta“ „<...> su mama, tėčiu, <i>močiute, draugais, geriausiu draugu</i> , nes kartais nesuprantu ir reikia jų pagalbos“
	Kiti giminaičiai	1	„<...> su <i>močiute, teta</i> , nes kai aš nesuprantu man jie padeda“	-	-
	Pagalbos nereikia		4	„<...> <i>viena</i> , nes stengiuos būti savarankiška“ „<...> <i>viena</i> , kartais ir padeda senelis, jei besupranta“	2

Pagalba sprendžiant problemas tėvų emigraciją patyrusiems ir pilnoje šeimoje gyvenantiems vaikams

Kategorijos	Subkategorijos	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)	
			Emigraciją patyrę vaikai	Pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai
Spręsti problemas padeda	Močiutė/senelis	6	„<...> dažniausiai taip pat <i>močiutė</i> , bet kartais ir pati stengiuosi jas išspręsti“ „<...> <i>močiutė</i> “	1 „<...> visa šeima (tėtis, mama, brolis ir <i>močiutė</i>)“
	Tėvai	4	„<...> <i>mama</i> arba bandau jas spręsti savarankiškai“ „<...> <i>mama</i> , kuri gali patarti, padėti, pagelbėti“	7 „<...> mama, tėtis“ „<...> visa šeima (tėtis, mama, brolis ir <i>močiutė</i>)“
	Draugai	3	„<...> <i>draugai</i> ir <i>močiutė</i> “ „<...> <i>draugai</i> “	-
	Pats (-i)	3	„<...> dažniausiai taip pat <i>močiutė</i> , bet kartais ir <i>pati</i> stengiuosi jas išspręsti“ „<...> sprendžiu <i>pats</i> “	-
	Kiti giminaičiai	1	„<...> <i>pusseserė</i> “	-
	Kiti asmenys	1	„<...> <i>auklė</i> , o jei tai susiję su popamokine veikla, tai <i>auklėtoja</i> “	-
	Sesė/brolis	-	-	1 „<...> visa šeima (tėtis, mama, <i>brolis</i> ir <i>močiutė</i>)“

Kaip matyti, tiek tėvų emigraciją patyrusiems, tiek ir pilnoje šeimoje gyvenantiems vaikams namų darbus ruošti bei iškilusias problemas spręsti daugiausiai padeda tie asmenys, su kuriais vaikas gyvena, t. y. pilnoje šeimoje gyvenantiems – tėvai, o tėvų emigraciją patyrusiems – globėjai (močiutė arba senelis). Tačiau taip pat abiejų grupių tiriamieji nurodė, kad namų darbus ruošti padeda ir draugai arba juos atlieka savarankiškai, nes pagalbos jiems nereikia. Iš to išsiskiria savarankiškumo siekimo sąlygos, kurios, pasak G. Navaičio (2007), būdingos paaugliams.

Iškilusias problemas pilnoje šeimoje gyvenantiems vaikams dažniausiai padeda spręsti tėvai. Tuo tarpu tėvų emigraciją patyrę vaikai išskyrė ne tik globėjus ar vieną iš tėvų, bet tokias grupes kaip draugai ar giminaičiai. Tai rodo, kad vaikai, gyvenantys su globėjais, yra linkę klausti kitų nuomonės. Panašūs rezultatai buvo gauti ir iš *elgesio aprašo tėvams (globėjams)* duomenų analizės, t. y. su globėju gyvenantys vaikai buvo vertinami kaip linkę klausti kitų nuomonės. Todėl šie vaikai kiek daugiau nei pilnose šeimose augantys bendraamžiai pasitiki kitais.

Paauglystė – pereinamasis laikotarpis: socialiniai lūkesčiai skatina formuotis tam tikra vaiko elgesi. Dėl šios priežasties pastarųjų buvo klausiama, ko jie labiausiai norėtų šiuo gyvenimo periodu. Tokiu būdu išryškėjo abiejų grupių vaikų lūkesčiai (11 lentelė).

Tėvų emigraciją patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų lūkesčiai

Kategorijos	Subkategorijos	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)
			Emigraciją patyrę vaikai		Pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai
Lūkestis	Šeimos poreikis	10	„<...> grįžtų mano mamytė, sesutė ir tėtis. Norėčiau gyventi su jais“ „<...> tėtis ir mama būtų šalia manęs“ „<...> aš būčiau su tėvais“ „<...> netektų liūdėti, kad tėčio nėra“	2	„<...> su tėvais išvyktume kur nors labai toli paatostogauti, o ne į sodą“ „<...> tėveliai visada būtų kartu su manim“
	Nukreipta į mokymąsi	-	-	3	„<...> pamokos būtų trumpesnės, mokytojai neužduoda namų darbų“ „<...> mokykloje iš visų pamokų išeitų 10“
	Noras geriau mokytis	2	„<...> pradėčiau geriau mokintis“ „<...> nepriekaištingai sektųsi mokslai“	-	-
	Ateities perspektyva	-	-	2	„<...> mano gyvenimo ateitis klostytųsi gerai“ „<...> man viskas sektųsi“
	Materialiniai poreikiai	-	-	1	„<...> namie būtų dar vienas kompiuteris“
	Neatsakė	2	-	-	-

Išsiaiškinta, kad tėvų emigraciją patyrusiems vaikams būdingas šeimos poreikis – poreikis būti su ja (N = 10). Galima teigti, kad tokį lūkestį sąlygoja tėvų besąlyginės meilės bei stipraus prisirišimo, o taip pat ir jausmo, kad jais turi būti rūpinamasi, kad jie turi gyventi saugioje aplinkoje ir pan. poreikis.

Be poreikio gyventi pilnoje šeimoje, vaikai taip pat išskyrė ir norą geriau mokytis (N = 2) – lūkesčius, nukreiptus į mokymąsi bei ateities perspektyvas. Išryškėja du paaugliams svarbūs socialiniai veiksniai – šeima ir mokykla.

Nemažiau svarbu išsiaiškinti ir tirtų vaikų požiūrį į tėvų emigraciją (12 lentelė) bei pačių vaikų siūlymus dėl jos mažinimo galimybių (13 lentelė).

Tėvų emigracija patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų požiūris į tėvų emigraciją

Kategorijos	Subkategorijos	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)
		Emigraciją patyrę vaikai		Pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai	
Tėvų emigracijos priežastys	Finansinė padėtis	1 2	„<...> trūksta pinigų. Lietuvoje nėra toks didelis atlyginimas, kaip kitose šalyse“ „<...> nori užsidirbti pinigų ir nori, kad aš su sese būtume laimingos, bei gražiai aprenktos ir sočiai pavalgusios“ „<...> reikia užsidirbti pinigėlių ir išlaikyti šeimą“	7	„<...> trūksta pinigų ar nori palikti savo problemas gimtajame krašte“ „<...> nori pagerinti gyvenimą šeimai“ „<...> ten didesni atlyginimai“
	Nedarbas	1	„<...> nėra darbo Šiauliuose“	-	-
		1	„<...> čia neranda to, ką randa ten“	1	„<...> jie nevažiuoja svetur“

Tėvų emigraciją patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų siūlymai dėl emigracijos stabdymo

Kategorijos	Subkategorijos	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)	Teiginių skaičius	Teiginiai (kalba netaisyta)
		Emigraciją patyrę vaikai		Pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai	
Pasiūlymai dėl emigracijos mažinimo	Valstybės ekonominės-socialinės padėties pokyčiai	7	„<...> valdžia turi pasirūpinti ir padidinti algas Lietuvoje“ „<...> jiems reikia gero darbo Lietuvoje“ „<...> jiems reikėtų daugiau ir ilgiau dirbti, kad gautų daugiau pinigų“	5	„<...> reikia, kad būtų geresni atlyginimai Lietuvoje“ „<...> reikia gero darbo ir pakeltų atlyginimus“
	Orientuota į save	-	-	3	„<...> reikia smarkiai neišlaidauti (pinigais)“ „<...> bet ką padaryčiau, nes man namie geriausia“ „<...> reikia būti geram“
	Pritarimas artimiesiems	1	„<...> sutinku su mamos sprendimu, kad ji dirbtų užsieny, nes tai yra reikalinga ir man nesudaro sunkumų“	-	-
	Nesuprato klausimo	3	„<...> būtų šaunu“ „<...> būčiau labai laiminga“ „<...> nes labai pasiilgstu“	-	-
	Neatsakė	3		-	-

Atskleista, jog tėvų emigraciją patyrusių ir pilnoje šeimoje gyvenančių vaikų nuomone, tėvai emigruoja dėl sunkios finansinės padėties, pernelyg mažų atlyginimų, jų noro aprūpinti vaikus. Panašias emigracijos priežastis išskiria ir V. Kanopienė (2006), S. Mikulionienė (2006), A. Kazlauskienė (2006) bei kiti tyrėjai. Tuo tarpu neigiamoms emigracijos pasekmėms minėti autoriai priskiria tėvų ir vaikų psichologinių ryšių silpnėjimą, o neretais atvejais – ir praradimą.

Pastebėta ir tai, kad tiek tėvų emigraciją patyrę, tiek ir pilnoje šeimoje gyvenantys vaikai, o taip pat ir apklausti ekspertai (9 priedas, 4 lentelė) nurodo, jog tėvų emigraciją sumažintų valstybės ekonominės-socialinės padėties pokyčiai, t. y. atlyginimų didėjimas, darbo vietų kūrimas. Tampa akivaizdu, kad daugiausiai išvykstama uždarbiauti svetur dėl, taip vadinamų, investicijų į *ekonominį, žmogiškąjį* ir *socialinį* kapitalą. Kitais žodžiais, dėl geresnių darbo sąlygų ir didesnio uždarbio; dėl studijų bei tarptautiniu mastu pripažįstamų diplomų; taip pat dėl galimo asmenybės tobulėjimo – geresnių užsienio kalbos žinių, komunikacinių įgūdžių plėtotės, akiračio ir socialinio tinklo praplėtimo bei dėl profesinės patirties įgijimo (Sipavičienė, 1996, 2006 ir kt.).

Iš vaikų požiūrio tyrimo matyti, kad emigracijos priežastis bei pasekmes jie vertina panašiai kaip ir suaugusieji – pakankamai adekvačiai esamai šalies socialinei-ekonominei situacijai. Siūlomi emigracijos mastų mažinimo sprendimai taip pat atliepia ir valstybinio lygmens numatytas užduotis – gerinti dirbančiųjų gaunamas pajamas bei kitas socialines garantijas.

4.2. Tėvų emigraciją patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų socializacija elgesio aspektu

Tiek filosofinėje, psichologinėje, sociologinėje, tiek ir pedagoginėje literatūroje tvirtinama, kad asmenybė labiausiai reiškiasi per elgesį, kaip savarankišką ir kitų matomą vertybių internalizacijos lygmenį. Vadinasi, vertybės labiausiai išryškėja per elgesį. Tačiau elgesys vis dar lieka įvairių mokslinių diskusijų bei tyrimų objektas. Žmogaus elgesys – tai ne vien judėjimas ar tam tikri veiksmai, tačiau ir ketinimai, įsitikinimai, įvairūs siekiai, kurie įprasmina konkrečius veiksmus bei stimuliuoja ir atspindi esminius individo vertybinius pasirinkimus.

Tokiu būdu, siekiant nustatyti emigraciją patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų socializacijos ypatumus, aiškintasi, koks elgesys jiems būdingas. Todėl tiriamų vaikų tėvai (globėjai) buvo paprašyti įvertinti jų elgesį. *Vertinimo kriterijumi* buvo pasirinkta elgesio stabilumas, kaip vienas iš elgesio matų (Bitinas, 2000, 2004; Butvilas, 2006 ir kt.). Patvarus arba stabilus elgesys reiškia tuos pačius individo veiksmus, perkėlimo mechanizmo dėka atliekamus vienodai ir kitoje tikrovės situacijoje.

Duomenys pagal elgesio stabilumą atskleidžia kai kuriuos statistiškai patikimus skirtumus tarp atskirų tiriamųjų grupių bei parodo egzistuojantį ryšį tarp tam tikrų empirinių požymių (14 lentelė). Pažymėtina, kad, remiantis šio amžiaus vaikų internalizuotinu vertybių modeliu, pateikiama tik statistiškai reikšmingi tų vertybių empiriniai požymiai.

14 lentelė

5–7 klasių mokinių elgesio stabilumas (N = 22)

Elgesio stabilumas	Emigraciją patyrę vaikai N = 14	Pilnoje šeimoje augantys vaikai N = 8
	χ^2 ir p reikšmės	
Požymiai		
Veidmainiauja (dedasi, apsimeta geresniu)	$\chi^2 = 7,00$ p < 0,03	
Klausia kitų nuomonės	$\chi^2 = 9,33$ p < 0,05	
Pradėtą užduotį baigia iki galo	$\chi^2 = 3,89$ p < 0,04	
Trukdo per pamokas	$\chi^2 = 20,88$ p < 0,01	
Keršija	$\chi^2 = 15,19$ p < 0,01	
Naudoja prievartą (jėgos, smurto) bendraujant ar sprendžiant konfliktus	$\chi^2 = 14,65$ p < 0,02	
Pats/-i apsisprendžia ką veikti	$\chi^2 = 7,00$ p < 0,03	

Matyti, kad tyrimo duomenys atskleidė kai kuriuos emigraciją patyrusių ir jos nepatyrusių tiriamųjų vaikų elgesio skirtumus. Labiausiai jie išsiskiria polinkiu veidmainiauti (dėtis, apsimesti geresniu). Būtent 5 klasės emigraciją patyrę vaikai daugiau linkę taip elgtis nei kitų klasių tokio

paties likimo tiriamieji ($\chi^2 = 7,00$ $p < 0,03$; $r = 0,66$). Vadinasi, atsižvelgiant į internalizuotinių vertybių modelį, tokiems vaikams yra mažiau būdingas *nuoširdumas*.

Taip pat nustatyta, kad daugiau su močiute gyvenantys vaikai yra linkę klausti kitų nuomonės. Tai ypač išryškėjo tarp 5 ir 7 klasės emigraciją patyrusių mokinių ($\chi^2 = 9,33$ $p < 0,05$; 5 klasės vaikai – $r = 0,51$; 7 klasės $r = 0,44$). Tai rodo, kad šie vaikai kiek daugiau nei pilnose šeimose augantys bendraamžiai pasitiki kitais. Be to, emigraciją patyrę vaikai dažniau nei jos nepatyrusieji susitvardo ir kontroliuoja save, nes yra linkę pradėtą užduotį baigti iki galo ($\chi^2 = 3,89$ $p < 0,04$).

Kita vertus, buvo nustatytas ir tas faktas, kad su močiute gyvenantys 5 ir 7 klasių mokiniai daugiau trukdo per pamokas nei pilnose šeimose augantys klasės draugai ($\chi^2 = 20,88$ $p < 0,01$). Tokiu būdu galima teigti, jog šiems vaikams yra mažiau būdingas *kantrumas*, kuris savo ruožtu atskleidžia tokių vaikų menkiau internalizuotą *savitvardos* vertybę. Taip pat emigraciją patyrę tiriamieji daugiau nei jos nepatyrusieji yra *nepakantesni* kitų atžvilgiu ir rečiau *taikesni*. Kitaip tariant, yra linkę kerštauti – nepamiršti nuoskaudų ar atsilyginti piktu ($\chi^2 = 15,19$ $p < 0,01$), o sykiu ir naudoti prievartą (jėgos, smurto) bendraujant ar sprendžiant konfliktus ($\chi^2 = 14,65$ $p < 0,02$). Taigi emigraciją patyrusiems vaikams mažiau būdingas *solidarumas*.

Gauti interpretaciniu požiūriu įdomūs faktai, kad 5 klasės emigraciją patyrę mokiniai yra kiek *iniciatyvesni* nei jų bendraklasiai, t.y. patys apsisprendžia ką toliau veikti ($\chi^2 = 7,00$ $p < 0,03$; $r = 0,46$). Tuo tarpu tokią pat patirtį turintys 7 klasės mokiniai kiek dažniau nei pilnose šeimose augantys klasės draugai išreiškia *savarankiškumą* – užbaigia darbą savarankiškai niekieno neraginami ir neverčiami ($r = 0,63$, kai $p < 0,01$). Visa tai rodo, kad šiame tyrime dalyvavę 5–7 klasių emigraciją patyrę mokiniai stipriau nei jos nepatyrusieji yra internalizavę *aktyvumo* vertybę.

Taigi yra matomas nors ir neryškus atotrūkis tarp emigraciją patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų elgesio. Jis rodo, kad patirta emigracija apsunkina kai kurių (ypač atvirumo, savitvardos bei solidarumo) vertybių internalizavimą elgesio lygmeniu šiame amžiuje. Gauti duomenys sutampa ir su psichologės L. Goldman (1999, 2000) išvadomis, kad vienokią ar kitokią netektį (tėvų mirtį, jų bedarbystę, emigraciją ir kt.) šeimoje patyrę vaikai yra kiek uždaresni, stokoiantys pagarbos kitiems ir solidarumo.

Tuo tarpu statistiškai patikimi ryšiai tarp tiriamųjų grupių bei empirinių internalizuotinių vertybių požymių atskleidė, kad pilnose šeimose augantys vaikai daugiau išsiskiria iš emigraciją patyrusių bendraklasių savo polinkiu nemeluoti ($r = 0,47$), nesisėkus dar kartą bandyti ($r = 0,31$), pasakoti apie save ($r = 0,42$), užjausti kitus (ypač 7 klasės mokiniai – $r = 0,52$), juos išklausti ($r = 0,37$) bei su kitais elgtis natūraliai ($r = 0,41$). Vadinasi, pilnose šeimose augantys vaikai dažniau

savo elgesiu išreiškia *atvirumo, tikėjimo kitais ir savimi, jautrumo ir pagarbos* vertybes. Kita vertus, buvo nustatyta, kad būtent šie vaikai dažniau linkę girtis (puikuotis prieš kitus), ypač tai pastebėta tarp 5 klasės mokinių ($r = 0,71$). Tai leidžia manyti, jog šie vaikai daugiau nei emigraciją patyrusieji stokoja savigarbos.

Apibendrinant, galima tvirtinti, kad patirta emigracija šeimoje išties kai kuriais elgesio atvejais turi daugiau neigiamą negu teigiamą poveikį tokių vaikų socializacijai. Nors negali būti atmestas ir šiam tiriamųjų amžiui būdingas dažnai eksploratyvus, o neretai ir maištingas elgesys (Petruolytė, 2003; Pileckaitė-Markovienė, 2001; Petty, 2006 ir kt.).

4.3. Ekspertų požiūrio į tėvų emigraciją patyrusių vaikų globą ir socialinės gerovės užtikrinimą analizė¹³

Atliekant ekspertų apklausą, buvo siekiama atskleisti jų požiūrį į emigraciją patyrusių vaikų globos, priežiūros bei teisių apsaugos būdingesnius ypatumus Lietuvos edukaciniame kontekste. Apklausoje dalyvavo 15 ekspertų, dirbančių įvairiose Lietuvos savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybose arba skyriuose. Ekspertų vertinimai praktine prasme šiame tyrime svarbūs dar ir tuo, kad tik nuo 2006 m. liepos 1 d., prieš išvažiuodami ilgesniam laikui gyventi ir dirbti į kitą valstybę, nepilnamečių tėvai gali sutvarkyti vaiko atstovavimo ir priežiūros klausimus. Būtent todėl ekspertai geriausiai žino nagrinėjamos situacijos teisinio reglamentavimo aspektus.

Vaikų laikinoji globa (rūpyba) organizuojama vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija, kitomis Lietuvos Respublikos tarptautinėmis sutartimis, Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymu (Žin., 1996, Nr. 33-807), Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu, kitais teisės aktais, Vaiko globos organizavimo ir vaikų laikinosios globos (rūpybos) nuostatais (Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatai, 2002). Tokiu būdu, kaip nurodo ekspertai savo atsakymuose, emigraciją patyrusių vaikų globą kontroliuoja vaiko teises ginančios institucijos – Vaiko teisių apsaugos tarnybos/skyriai, Valstybės vaiko teisių ir įvaikinimo tarnybos, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga, nors įstatymais reglamentuotų kontroliuojančių institucijų nėra (9 priedas, 6 lentelė).

Aptariant ekspertų požiūrį į tėvų emigraciją, kai vaikas paliekamas kitų asmenų priežiūrai, išryškėja neigiamas jų požiūris į šias emigracijos apraiškas ($N = 15$), nes, be nuolatinio emocinio kontakto su tėvais bei jų priežiūros, vaikas socialiai gali tapti potencialiu delinkventu, keliančiu pavojų aplinkiniams; sykiu patirti emocines, dvasines traumas, maištauti ar agresyviai elgtis.

¹³ Išsamus analizuojamų kategorijų ir subkategorijų turinys pateikiamas 9 priede

Panašūs rezultatai buvo gauti ir iš *elgesio aprašo tėvams (globėjams)* duomenų analizės: emigraciją patyrę vaikai daugiau nei jos nepatyrusieji yra nepakantesni kitų atžvilgiu ir rečiau taikesni. Kitaip tariant, yra linkę kerštauti – nepamiršti nuoskaudų ar atsilyginti piktu, o sykiu ir naudoti prievartą (jėgos, smurto) bendraujant ar sprendžiant konfliktus. Taigi globėjas šioje situacijoje negali nors ir laikinai pakeisti tėvų. Tai tik juridškai sutvarkytas vaiko gyvenimas, kol tėvai yra išvykę (9 priedas, 1 lentelė).

Analizuojant tėvų atsakomybę, paliekant vaiką kitų asmenų priežiūrai, rasta, kad, ekspertų manymu, ši atsakomybė yra pakankama (N = 3), nes tėvai, išvykdami ir pasirūpindami, kad jų vaikai neliktų vieni, elgiasi atsakingai, priešingai nei tie, kurie nepasirūpina, ar jų vaikai bus prižiūrimi. Požiūrio, kad vaiko globa, patikėjus jį kitų asmenų priežiūrai tėvams išvykus į užsienį, yra pakankama tėvų atsakomybė laikosi du ekspertai, nes yra juridškai paskirtas asmuo, kuris atstovauja vaiką. Tačiau, jų nuomone, tėvų meilės, bendravimo, dėmesio, rūpesčio bei emocinio palaikymo vaikui neabejotinai trūks. Kita vertus, didelė dalis ekspertų (N = 8) teigia, kad nagrinėjamoje situacijoje tėvų atsakomybė yra nepakankama, nes tai tik dalinė pagalba vaikui ir administracinių procedūrų supaprastinimas – pasirūpinimas teisėtu vaiko atstovavimu. Tačiau nėra pasirūpinama vaiko psichosocialine gerove. Nesant nuolatiniam vaiko ir tėvų bendravimui, prarandamas glaudus tarpusavio ryšys, tėvai nebedalyvauja vaiko auklėjime (Goldman, 2000 ir kt.).

Tyrimo metu taip pat išryškėjo edukacine prasme pakankamai reikšmingas faktas, kad tėvų emigraciją patyrusių ir nepatyrusių vaikų mokymosi galimybės yra kone *tapachios* (N = 4). Tačiau, kaip pažymi ekspertai, vaikai, tėvams išvykus į užsienį, neskiria pakankamai dėmesio mokymuisi, sumažėja jų mokymosi motyvacija ir kt. Visa tai gali lemti ir sumažėjusi tėvų kontrolė, nes paskirtas globėjas nepažįsta vaiko tiek, kad galėtų pakankamai kontroliuoti jo mokymąsi bei ugdymąsi. Be to, tėvų emigraciją patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų mokymosi galimybes *netapačiomis* laiko keturi ekspertai, nes, jų nuomone, vaikas turi būti sąmoningas, kad galėtų be kontrolės savarankiškai mokytis, o tai būna retai. Todėl kartais pablogėja ir mokymosi rezultatai. Tai neretai sąlygoja emocinio nestabilumo bei nesaugumo jausmas (9 priedas, 3 lentelė). Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos atlikto tyrimo apibendrinime¹⁴ pedagogai, kaip pagrindinę problemą dėl mokymosi, įvardijo motyvacijos nebuvimą. Tuo tarpu emigraciją patyrusių vaikų neformalioju ugdymu daugiausiai rūpinasi ir kontroliuoja ugdymo įstaiga ir/ar paskirtas globėjas (9 priedas, 7 lentelė).

¹⁴Dėl vaikų, kurių tėvai išvykę į užsienį, teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo, sprendžiant jų gyvenimo ir mokymosi klausimus. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/docs2/YBTRWOIU.DOC> [žiūrėta 2007-03-20]

Ekspertų nuomone, tėvų emigraciją patyrusių vaikų psichosocialinį būvį gali pagerinti ir patys tėvai (N = 5), jei šie nepaliktų vaikų, o vežtųsi kartu arba paaiškintų išvykimo priežastis, leisdami suprasti, kad tai ne vaikų kaltė, kad jie yra ir toliau mylimi, reikalingi. Taip pat ekspertai nurodė įvairių tarnybų galimą pagalbą (N = 9). Kitaip tariant, kvalifikuotų psichologų ir socialinių darbuotojų konsultacijas (9 priedas, 5 lentelė).

Ekspertų nuomone (N = 6), ne mažiau reikalinga ir institucijų pagalba šeimai, nes dažniausiai globėju pasirenkamas giminaitis (močiutė), o tarp jų ir globojamo vaiko egzistuoja didelis amžiaus atotrūkis, todėl neretai kyla kartų konfliktai vertybiniu, idėjiniu, principiniu ar ideologiniu pagrindu (Sloterdijk, 1999). Kita vertus, kiek daugiau ekspertų (N = 7) nurodė, kad institucijų parama šeima nėra būtina, nes tėvai, kurie rūpinasi savo vaikais, yra patys kompetentingi parinkti globėją, prižiūrusiantį vaiką (9 priedas, 8 lentelė).

Aptariant globėjų atrankos kriterijus, išskirtina tai, kad svarbiausi būtų šie: giminystės ryšiai (N = 13), turima vaikų auklėjimo patirtis (N = 12), amžius (N = 9), sveikatos būklė (N = 8), o taip pat išsilavinimas (N = 5) ir esamos materialinės sąlygos (N = 4). Ekspertų manymu, svarbus vaiko ir būsimojo globėjo psichologinis ryšys, noras pasilikti su tuo asmeniu. Taip pat ir būsimo globėjo sugebėjimas mylėti, gerbti jį kaip asmenybę, padėti, jausti atsakomybę už globojamą vaiką (9 priedas, 9 lentelė). Vadinasi, daugeliu atvejų svarbiausiu kriterijumi, parenkant galimą vaiko globėją, išlieka žmogiškasis veiksnys – humaniškumo, atjautos, globėjiškos rūpybos ir supratingumo principai.

IŠVADOS

1. Vaikų patiriama tėvų emigracija šiandienos šalies socio-ekonominiame kontekste – tai pakankamai daugiamatis psichosocialinis fenomenas. Pirmiausiai, tai vienaip ar kitaip šeimą (ypač vaikus) traumuojanti netektis, kai prarandami glaudūs emociniai ryšiai tarp vaiko ir tėvų; antra, emigracija gali būti identifikuojama kaip tam tikras marginalizacijos (socialinio stigmatizavimo) veiksnys, socio-ekonominio statuso šeimoje praradimas, o tai neretai neigiamai edukacine prasme veikia vaikų santykius su bendraamžiais tiek mokykloje, tiek ir už jos ribų bei ženkliai prastėja tokių vaikų mokslumas. Be to, patirta emigracija šeimoje daugeliu atvejų silpnina ir jos narių tarpusavio ryšius; psichosocialinę priklausomybę keičia ekonominė, nes daugelis *stūmimo* į kitą šalį veiksnių kaip tik ir būna finansinė sėkmė ir tik rečiau – asmeninių ar socialinių pokyčių siekiai.
2. Buvo išsiaiškinta ir nustatyta, kad tėvų emigracija daugiau neigiamai veikia ją patyrusių vaikų socializaciją kai kurių internalizuotų vertybių (ypač atvirumo, savitvados bei solidarumo) lygmeniu, išreikštu per elgesį: tokie vaikai daugiau yra linkę veidmainiauti (dėtis, apsimesti geresniais), trukdyti per pamokas bei kerštauti – nepamiršti nuoskaudų. Nors, kita vertus, emigraciją patyrusieji klausia kitų nuomonės ir yra kiek iniciatyvesni nei šios patirties neturintys jų bendraamžiai. Tuo tarpu pilnose šeimose augantys vienmečiai dažniau savo elgesiu išreiškia atvirumo, tikėjimo kitais ir savimi, jautrumo ir pagarbos vertybes. Nors kai kuriais atvejais šie vaikai dažniau linkę girtis (puikuotis prieš kitus). Taigi stokoja savigarbos.
3. Tėvų emigraciją patyrusių vaikų ir jos nepatyrusiųjų požiūris į savo namus, tėvus, emigracijos fenomeną, jos priežastis bei galimas mažinimo galimybes atskleidė, kad emigraciją patyrę vaikai kiek nepalankiau žiūri į savo namus, tėvus ir vertina pačią emigraciją nei šios netekties nepatyrę jų bendraamžiai. Tačiau emigracijos priežastys ir galimos šio socialinio reiškinio masto mažinimo galybės abiejų grupių vaikų buvo vertinamos pakankamai adekvačiai, suprantant dabartinę šalies socio-ekonominę padėtį bei darbo jėgos srautų laisvą judėjimą pasaulinėje darbo rinkoje bei tėvų finansinės būklės gerinimo svarbą šeimos gerovei. Visa tai gali būti traktuojama kaip vienas iš pagrindinių

veiksnių, leidžiančių kiek palankiau spręsti emigracijos problematiką Lietuvos edukaciniame kontekste.

4. Ekspertų požiūris į emigraciją patyrusių vaikų globos ir rūpybos ypatumus parodė, kad jie emigracijos socialines apraiškas vertina daugiau neigiamai, nes, be nuolatinio emocinio kontakto su tėvais bei jų priežiūros, vaikas socialiai yra apleidžiamas, drauge gali patirti emocines, dvasines traumas, maištauti ar net agresyviai elgtis. Be to, nemaža dalis ekspertų sutiko, kad tėvų atsakomybė, paliekant vaiką globėjui, yra nepakankama, o to pasėkoje yra nesudaromos lygios mokymosi galimybės, nes namuose mažėja vaiko priežiūros bei ugdymo(si) kontrolė. Tuo tarpu vaiko psichosocialinį būvį daryti palankesniu gali tik patys tėvai, o įstaigų pagalbos svarba šiuo aspektu lieka tik minimali. Kaip svarbiausius kriterijus, atrenkant būsimus globėjus emigraciją patyrusiam vaikui, ekspertai išskyrė šiuos: giminystės ryšiai, turima vaikų auklėjimo patirtis, amžius, sveikatos būklė, o taip pat išsilavinimas ir esamos materialinės sąlygos.
5. Parengtas tyrimo instrumentas padėjo išsiaiškinti tėvų emigraciją patyrusių ir pilnose šeimose augančių vaikų socializaciją jų elgesio lygmeniu bei atskleisti šių tiriamųjų požiūrį į emigracijos priežastis ir drauge įvertinti ekspertų požiūrį į patirtos emigracijos teisinį, socialinį bei edukacinį reguliavimą. Klasikinės testų teorijos ir socialinius santykius matuojančių instrumentų konstravimo socialiniuose bei elgsenos moksluose aspektu šis tyrimo instrumentarijus parengtas korektiškai ir atitinka vidinio patikimumo kriterijus, nes leido patikrinti bei statistiškai pagrįsti matuojamus empirinius požymius, numatytus suformuluotoje hipotezėje.

DISKUSIJA

Žmonių laisvas judėjimas iš vienos šalies į kitą dėl tam tikrų priežasčių yra žinomas jau seniai ir šis procesas netgi laikomas vienu iš valstybių ekonomikos augimo teigiamų veiksnių (Ducasse-Rogier, 2001; Kanopienė, 2006; Mikulionienė, 2006; Kazlauskienė, 2006 ir kt.). Tačiau, turint omenyje pastarojo dešimtmečio piliečių migracijos tendencijas, tai procesas anaipol nerodantis šalies ekonominės gerovės, bet priešingai – desperatišką siekį kitoje šalyje užsidirbti daugiau ir gyventi geriau (kartais netgi nepaisant asmeninių šeimos interesų pastovių ir tvirtų tarpusavio santykių išlaikymo prasme). Įvairūs tyrimai (Kanopienė, 2006 ir kt.) rodo, kad daugiausiai mūsų tautiečių išvyksta dėl taip vadinamų investicijų į ekonominį, žmogiškąjį ir socialinį kapitalą. Nors šalia viso to emigravusieji susiduria ir su daugeliu buvimo kitoje šalyje problemų. Visa tai apunkina ne tik išvykusiųjų socialinių-fizinių poreikių tenkinimą, bet ir turi neigiamos įtakos santykiams su jų artimiausiais žmonėmis, kurie dėl tam tikrų priežasčių neemigravo. Dažniausiai neišvyksta vaikai ir juos prižiūrinčios mamos arba seneliai. Tokiu būdu migracijos procesų poveikis individui bei jo socialiniam kontekstui gali būti apibūdinamas kaip daugiamatis, apimantis tiek paskiro žmogaus interesų bei valstybės interesų susikirtimus, tiek ir normalios laisvos darbo jėgos cirkuliavimo užtikrinimą, o taip pat tiek ir tolerantiškumo sociume kūrimą.

Kita vertus, šalia egzistuojančių neigiamų migracijos pasekmių labiausiai pažeidžiama išlieka šeimos institucija ir ypač palikti vaikai (Pikūnas, 1994; Goldman, 2000; Miškinis, 2003; Kviessienė, 2005 ir kt.). Tad pagrįstai kyla klausimas, kas išties būdinga emigraciją patyrusiems vaikams. Kitaip tariant, kokie socializacijos scenarijai yra galimi jų elgesio aspektu; elgesio, kuris išreiškia daugiau ar mažiau įsisavintas tokių vaikų vertybes. Duomenys parodė kai kuriuos emigraciją patyrusių ir jos nepatyrusių tiriamų vaikų elgesio skirtumus. Visa tai leidžia matyti, nors ir neryškų, atotrūkį tarp emigraciją patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų elgesio. Jis rodo, kad patirta emigracija apunkina kai kurių (ypač atvirumo, savitvardos bei solidarumo) vertybių įsisavinimą elgesio lygmeniu šiame amžiuje. Gauti duomenys sutampa ir su amerikiečių psichologės L. Goldman (1999, 2000) išvadomis, kad vienokią ar kitokią netektį (tėvų mirtį, jų bedarbybę, emigraciją ir kt.) šeimoje patyrę vaikai yra kiek uždaresni, stokojantys pagarbos kitiems bei solidarumo.

Apibendrinant šiuos tyrimo rezultatus, galima tvirtinti, kad patirta emigracija šeimoje išties kai kuriais elgesio atvejais turi daugiau neigiamą negu teigiamą poveikį tokių vaikų socializacijai. Nors, kaip teigtų daugelis psichologų, vis tik negali būti atmestas ir šiam tiriamųjų amžiui būdingas

dažnai eksploratyvus, o neretai ir maištingas elgesys (Butkienė, Kepalaitė, 1996; Petrulytė, 2003 ir kt.).

Nemažiau svarbu pažymėti ir tai, kad dauguma emigraciją patyrusių vaikų globėjais tampa artimiausi šeimoje žmonės – seneliai. Tai, anot ekspertų, iš vienos pusės išryškėja teigiama giminystės ryšių svarba, tačiau iš kitos pusės (ypač paauglystės laikotarpyje) pastebimas ir didelis amžiaus atotrūkis šiuo aspektu. Todėl neretai kyla ir kartų konfliktai, tarpusavio ryšių silpnėjimas bei edukacinio apleistumo problematika („namų darbus ruošiu viena, kartais ir padeda *senelis*, jei besupranta“ – iš tyrimo protokolo, 8 priedas, 15 lentelė). Be to, kyla ir tėvų atsakomybės, paliekant vaiką kitų asmenų priežiūrai, klausimas. Neretai ši atsakomybė perleidžiama valstybinėms institucijoms ir paskirtam globėjui, kurie būna mažai susipažinę su vaiko individualybe bei jo kontekstualumu, nors pilnavertišką psichosocialinę gerovę vaikui tegali užtikrinti patys tėvai.

Taigi iš viso to matyti, kad emigracijos fenomenas šiandienos socialiniame būvyje sąlygoja ne tik tam tikrus ekonominius šeimų rodiklius, bet ir paskirų individų socializacijos palankumą bei emocinių ryšių pobūdį.

LITERATŪRA

1. Adomėnas M. (2005). Kas gena lietuvius iš Tėvynės, ir kas juos kada sugrąžins. *Pasaulio Lietuvis*, 5, p. 7.
2. Aramavičiūtė V. (2005). *Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda*. Vilnius: Gimtasis žodis.
3. Bakutytė R. (2001). *Pradinių klasių mokinių humaniškumo ugdymas*. Monografija. Šiauliai: ŠU leidykla.
4. Bauras T., Murauskaitė A. (2008). *Paliktų vaikų nešildo tėvų užvargti pinigai*. [Žiūrėta 2008-04-14]. Prieiga per internetą:
http://www.lrytas.lt/?data=20080414&id=akt14_a1080414&sk_id=99&view=2
5. Bitinas B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.
6. Bitinas B. (2004). *Hodegetika. Auklėjimo teorija ir technologija*. Vilnius: Kronta.
7. Broom, L., Bonjean, Ch. M., Broom, H. (1992). *Sociologija. Esminiai tekstai ir pavyzdžiai*. Kaunas: [Littera Universitatis Vytauti Magni](#).
8. Butkienė G., Kepalaitė A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brendimas*. Vilnius: Margi raštai.
9. Butvilas T. (2005). Netektį patyrusių pradinių klasių mokinių emociniai išgyvenimai. *Kultūra-Ugdymas-Visuomenė*, 1, p. 87-91.
10. Butvilas T. (2006). *Šeimoje netektį patyrusių vaikų (7–11 metų) socializacija ir pedagoginės pagalbos strategijos*. Daktaro disertacija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
11. Butvilas, T. (2007a). Tėvai migruoja, vaikai... *Dialogas*, 2007 m. balandžio 6 d., p. 8.
12. Butvilas, T. (2007b). Emocinio auklėjimo šablonai. *Dialogas*, 2007m. gegužės 4 d., p. 9.
13. Dėl vaikų, kurių tėvai išvykę į užsienį, teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo, sprendžiant jų gyvenimo ir mokymosi klausimus. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/docs2/YBTRWOIU.DOC> [žiūrėta 2007-03-20]
14. Dovydaitienė M. (2001). *Tėvų skyrybas patyrusių vaikų pažeidžiamumas ir jo įveika*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius.
15. Ducasse-Rogier M., 2001, *The International Organization For Migration 1951-2001*. International Organization for Migration. Switzerland, Paris.

16. Erikson E. H. (2004). *Vaikystė ir visuomenė*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
17. Giddens A. (2005). *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
18. Goldman L. (1999). *Life & Loss: A guide to help grieving children*. (2nd Ed.). Muncie. IN:
19. Goldman L. (2000). *Helping the Grieving Child in School*. Phi Delta Kappa Fastbacks. Vol. 460.
20. Grigas R. (1998). *Šeima ir dabarties pasaulis*. Vilnius: Mintis.
21. Guščinskienė J. (2001). *Sociologijos įvadas: struktūrinės loginės schemas ir komentarai*. Kaunas: Technologija.
22. Immigration Law and Human Rights in the Baltic States, 2002, Comparative Study on Expulsion and Administrative Detention of Irregular Migrants. IOM.
23. Indrašienė V. (2004). *Socialinio ugdymo technologijos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
24. James J., Friedman R., Matthews L., 2007, *Kai sielvartauja vaikai*. Vilnius: Tyto Alba.
25. Jovaiša L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
26. *JT Vaiko teisių deklaracija* (1959) [interaktyvus]. [žiūrėta 2007-03-20]. Prieiga per internetą:
<http://www.nplc.lt/nj/Dokumentai/Uzs_teis_aktai/vaiko%20teisiu%20deklarac.htm>
27. *JT Vaiko teisių konvencija* (1989) [interaktyvus]. [žiūrėta 2007-03-20]. Prieiga per internetą: <http://www.ivaikinimas.lt/document_db/tfiles/113.htm>
28. Juodaitytė A. (2003). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: Petro Ofsetas.
29. Juodraitis A. (2004). *Asmenybės adaptacija: kintamųjų sąveika*. Šiauliai: ŠU leidykla.
30. Kalpokienė V. (2005). *Paauglių raida ir psichikos sutrikimai ego psichologijos požiūriu*. *Psichologija*, 31. Prieiga per internetą:
<http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/psichol/31/straipsniai/str5.pdf> [žiūrėta 2008-05-11].
31. Kanopienė V., Mikulionienė S. (2006). *Darbo migracijos poveikis Lietuvos visuomenei*. Emigracija iš Lietuvos, LRS konferencija. Vilnius.
32. Kazlauskienė A., 2006, „Protų nutekėjimas“ iš Lietuvos: priežastys, procesai ir neemigracinės nuostatos. Emigracija iš Lietuvos, LRS konferencija. Vilnius.
33. Kniežaitė M. (2008). *Mamyte, nieko nebevežk, tik grįžk namo*. [Žiūrėta 2008-03-19]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=16377455>
34. Kvieskienė G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
35. Kvieskienė G. (2005). *Pozityvioji socializacija*. Vilnius: VPU leidykla.

36. Leliūgienė I. (1997). *Žmogus ir socialinė aplinka*. Kaunas: Technologija.
37. Leliūgienė I. (2003). *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Technologija.
38. Leonavičius V. (1998). *Vaikas visuomenėje ir jo socializacija*. Vilnius.
39. Leonavičius V., Norkus Z., Tereškinas A. (2005). *Sociologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
40. Liaudanskienė A. (2005). Europos lietuviai siekia glaudžiau bendradarbiauti. *Vakarų ekspresas*, 2, p. 12.
41. *Lietuvos Respublikos Civilinio kodeksas* (2000) [interaktyvus]. [žiūrėta 2007-03-20]. Prieiga per internetą: <http://skelbimas.lt/istatymai/civilinis_kodeksas.htm>
42. Lietuvos Respublikos Išmokų Vaikams įstatymas (1994). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=278407 [žiūrėta 2008-03-19]
43. *Lietuvos Respublikos Konstitucija* (1992) [interaktyvus]. [žiūrėta 2007-03-20]. Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>>
44. *Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas* (1996) [interaktyvus]. [žiūrėta 2007-03-20]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=26397>
45. Makauskienė Ž. (2005). Emigracija jaunų politikų akimis. *Pasaulio Lietuvis*, 10, p. 4
46. Martinaitis Ž., Žvalionytė D. (2007). Emigracija iš Lietuvos: ką žinome, ko nežinome ir ką turėtume žinoti? *Politologija*, 07/3, p. 112-134.
47. Martišauskienė E. (2004). *Paauglių dvasingumas kaip pedagoginis reiškinys*. Monografija. Vilnius: VPU leidykla.
48. Miškinis K. (2002). *Pokalbiai su tėvais*. Kaunas: Aušra.
49. Miškinis K. (2003). *Šeima žmogaus gyvenime*. Kaunas: Aušra.
50. Morkvėnas R. (2005). Naujoji emigracija – džiaugsmas ar galvos skausmas. *Pasaulio Lietuvis*, 1, p. 14
51. Navaitis G. (2007). Psichologinė parama paaugliams ir jų tėvams. Vilnius: Kronta.
52. Pagrindinių Europos Sąjungos teisių chartija [interaktyvus]. [žiūrėta 2007-03-20]. Prieiga per internetą: <http://www.manoteises.lt/downloads/es_docs/chartija.doc>
53. Petruilytė A. (2003). *Jaunesniojo paauglio socialinė raida*. Vilnius: Presvika.
54. Petty G. (2006). *Šiuolaikinis mokymas*. Vilnius: Tyto alba.
55. Pikūnas J. (1994). *Asmenybės vystymasis: kelias į savęs atradimą*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.

56. Pileckaitė-Markovienė M. (2001). *Vidinė darna ir jos raiškos vaikystėje savitumai*. Vilnius: VPU leidykla.
57. Pileckaitė-Markovienė M. ir kt. (2004). *Vystymosi psichologija vaikystėje*. Vilnius: Enciklopedija.
58. *Psichologijos žodynas* (1993). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
59. Rogers C. (2005). *Apie tapimą asmeniu*. Vilnius: VIA RECTA.
60. Sagatys G. (2006). *Vaiko teisė į šeimos ryšius*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
61. Sakalauskas G. (2000). *Vaiko teisių apsauga Lietuvoje*. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras.
62. Sipavičienė A. (1996). *Nelegalių migrantų tranzitas per Lietuvą*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, demografijos skyrius.
63. Sipavičienė A. (2006). *Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė*. Vilnius.
64. Skinner B. F. (2006). *Apmąstymai apie biheviorizmą ir visuomenę*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
65. Snieškienė D. (1998). *Vaikas visuomenėje ir jo socializacija. Vaiko socializacija šeimoje*. Kaunas. Vytauto Didžiojo universitetas.
66. Staponkus A. (2008). Tėvai – užsieniuose, vaikai – bet kur...Šiaulių kraštas, 2008 m. kovo 19 d., p. 4
67. Šalaševičiūtė R. (2006). *Vaikų padėtis, problemos, galimi sprendimo būdai*. [interaktyvus]. Žiūrėta [2007-02-14]. Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/docs2/TKAKCQXM.PDF>>
68. *Tarptautinių žodžių žodynas* (2002). Vilniu: Žodynas
69. Urbonienė G. (2006). Prarastieji vaikai: Emigrantų paliktų vaikų dalia // *Lietuvos švyturys*, 11, p. 29.
70. *Vaiko globos organizavimo nuostatai* (2002) [interaktyvus]. Žiūrėta [2008-04-08]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=217161&p_query=&p_tr2
=>
71. *Vaiko interesų atstovavimas tėvams išvykus dirbti ir gyventi į užsienį* (2007). [Žiūrėta 2008-03-05]. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/index.php?-1625724454>>

72. Vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatų patvirtinimo pakeitimo įstatymas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=298531&p_query=&p_tr2= [žiūrėta 2008-05-10]
73. Vaitkevičienė J. (2005). Sėkmingos socializacijos vaikystėje veiksniai // Prasmingas dialogas su ugdytinių tėvais – vaiko sėkmingos socializacijos prielaida. Šiauliai: Lucilijus.
74. Vaitkevičius J. (1999). Socialinės pedagogikos pagrindai. Vilnius: Egalda
75. Valickas G. (1997). *Asocialaus elgesio psichologija: mokymo teminė programa*. Vilnius : Lietuvos policijos akademija.
76. Verbylaitė D. (2006). Dvasingumas ir jo ugdymo galimybės universitete: monografija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
77. Žemaitaitis A. (2006). Socializacija // Bendroji ir medicinos sociologija. Kaunas: Kauno medicinos universitetas.
78. Žydonienė R. (2004). Globėjų auginamas vaikas. *Priešmokyklinio ugdymo turinio įgyvendinimas*, p. 49.
79. Žukauskienė R. (2002). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai.

PRIEDAI